

Rezidencinė diferenciacija ir skirtumai Lietuvos moderniajame mieste: (po)sovietinis ar Vakarų miestas?¹

APOLONIJUS ŽILYS

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Straipsnyje analizuojami rezidenciniai skirtumai ir diferenciacija Lietuvos moderniajame mieste ir stengiamasi atsakyti į klausimą, ar šie skirtumai suponuoja ir atkartoja Vakarų šalių miestuose matomas ryškesnes segregacines nelygybės formas. Svarbu apžvelgti ne tik įvairius miesto sociologijos ar miesto studijų teorijų rezidencinių skirtumų ir jų santykio su segregacija aiškinimus, bet ir pasigilinti, kaip šios teorijos vertina ir analizuoja du modernaus miesto projektus – sovietinį ir kapitalistinių miestą. Remiantis dvejų (neomarksistinės ir neoveberistinės) naujosios miesto sociologijos teorijų debatais, analizuojami tyrimo „Socialinė atskirtis Lietuvos didmiesčiuose: erdvinės segregacijos ir poliarizacijos formos“ kiekybiniai apklausos duomenys, surinkti 3 Lietuvos didmiesčiuose – Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje. Gauti rezultatai neleidžia teigti, kad Lietuvos miestuose egzistuoja ryški segregacija ar poliarizacija, bet pastebima rezidencinių skirtumų. Galima daryti tam tikras prielaidas apie gentrifikaciją ir daugiabučių rajono sovietiniais metais turėto statuso redukciją: nors abu rajonai yra gana mišrios rezidencinės kompozicijos ir nepasižymi dideliais rezidenciniais skirtumais, vis dėlto tam tikri namų ūkio rodikliai (pvz., namų ūkio amžius) ir saviidentifikacijos kintamieji ganėtinai genai skiria šiuos rajonus. Be to, vertinant vidinę rajono struktūrą, homogeniškiausi yra darbo klasės ir priemiesčių gyventojai bei šeimos, kurias apibūdina dvi gana skirtingos ir poliarizuotos sociodemografinės ir socioekonominės struktūros, tad ir šių miesto rajonų rezidenciniai skirtumai yra bene ryškiausi Lietuvos moderniajame mieste. Atsižvelgiant į posovietinio miesto kontekstą galima teigti, kad nors minėti rezidenciniai skirtumai egzistuoja, ryškesnės segregacijos, kuri aptinkama Vakarų miestuose, nėra. Vis dėlto galima tikėtis tam tikrų intensyvesnių socialinės atskirties procesų miesto rajonuose, panašių į vykstančius Vakarų šalių visuomenėse; kita vertus, posovietinis modernaus miesto kontekstas išlieka visai reikšmingas fenomenas iki šių dienų.

Raktažodžiai: Lietuvos miestas, rezidencinė diferenciacija, modernus miestas, socialistinis miesto projektas, posovietinis miestas, segregacija, socialinė poliarizacija, neoveberistinė ir neomarksistinė miesto teorija.

Keywords: Lithuanian city, urban residential differentiation, modern city, socialist city project, post-socialist city, segregation, social polarization, neo-weberian and neo-marxist urban theory.

¹ Straipsnio rengimą rėmė Lietuvos mokslo taryba pagal „Mokslininkų grupių projektų“ programą „Socialinė atskirtis Lietuvos didmiesčiuose: erdvinės segregacijos ir poliarizacijos formos“ (reg. Nr. MIP-112/2011).

Įžanga

Miesto vietos, kurių fizinė būklė prastėja ar kuriose yra socialinis audinys, dažnai apibūdinamos kaip miesto skauduliai ar žaizdos. H. S. Anderseno (2003) žodžiais, tokios miesto vietos pasižymi vadinamuoju urbanistiniu smukimu (angl. *urban decay*), kai sąveikaujant socialiniam, ekonominiam ir fiziniam miesto elementams sukuriamos atskirties kaimynystės ar ištisi miesto rajonai. Atskirties kaimynystės nėra tik segregacijos ar socialinės nelygybės rezultatas, jos pačios gali didinti esamą socialinę nelygybę erdvėje ir perkurti ar formuoti naujas socialinės nelygybės ir gilesnės atskirties formas. Šį procesą E. Soja (Bundgaard 1992) siūlo vadinti *socialinės-erdvinės dialektikos* procesu, kai tampa svarbu analizuoti ne tik tai, kaip žmonės keičia socialinį ir kartu fizinį pasaulį pagal savo norus, aspiracijas, bendruomenės normas ar pasirinkimus, bet ir kaip įtvirtina naujai institucionalizuotą socialinę nelygybę. Aktyviai veikiant šioms socialinės nelygybės strategijoms, erdvė virsta ne tik socialiniu ir simboliniu trukdžiu prieiti prie gėrybių, bet ir yra transformuojama į objektyvų riboženklį, kurį apibrėžia įvairių socialinių grupių išsizonavimas, priklausomai nuo vietos (Wilson 1987; Iceland 2012).

Pirmosiose segregacijos mieste studijose buvo domimasi, kaip koreliuoja skurdas tose miesto vietose, kuriose gyvena didžiausia etninė ar rasinė mažuma; todėl galima teigti, kad segregacijos studijose yra priimtina (bent JAV kontekste) tirti ir ieškoti etninių ar rasinių grupių koncentracijos, kaip objektyvios nelygybės išraiškos, nustatant rezidencinius skirtumus. Segregacija JAV miesto tyrimuose apibrėžiama kaip miesto beklasių ir getų formavimosi debatų objektas (Iceland 2012), kai paliečiami aktualūs rasinės nelygybės klausimai, įvairių etninių grupių nedarbo problematika, nevienodos galimybės prieiti prie išteklių įvairioms socialinėms grupėms ar etninėms mažumoms. Ryškiausia segregacijos apraiška miestuose yra getų formavimasis, kurį lėmė gerovės valstybės ir lokalsios miesto ekonomikos restruktūrizacija. W. J. Wilsono (1987) teigimu, rezidencinė diferenciacija amerikietiška mieste yra segregacijos rezultatas dėl 1970-taisiais prasidėjusios deindustrializacijos: nors dauguma to meto darbo klasės namų ūkių neteko darbo ir kartu dalies pajamų, dėl specifinių rasinių ar etninių diskriminacijos mechanizmų tuometinėje visuomenėje „tikrai neprivilegiuota grupė“ tapo juodaodžiai. Taigi rasinė atskirtis JAV miestų empiriniuose tyrinėjimuose dažnai yra konstanta, nes socialiniai skirtumai tarp baltųjų ir juodaodžių visuomenės segmentų gali būti išmatuojami nustatant ir skirtumus pagal išsilavinimo, pajamų, amžiaus ar netgi šeiminės padėties pjūvius įvairiuose miesto rajonuose (de Souza 2005). Taigi, JAV kontekste segregacija, kaip procesas, apibrėžia socialinius-erdvinius santykius: tiek socialinį, tiek fizinį *atstumą* tarp įvairių socialinių grupių, o šis procesas įgauna objektyvią išraišką, kai yra rezidencinių skirtumų.

Segregacija, kaip mokslinis konceptas, apibrėžia socialinius-erdvinius santykius ir *atstumą* tarp įvairių socialinių grupių. Segregaciniai procesai tampa

lengvai suprantama ir reprodukuojama socialinės atskirties forma, kadangi jiems palaikyti užtenka išsaugoti atstumą tarp grupių. Socialinės ir erdvinės ribos susilieja ir padidina socialinę atskirtį, kai vienos grupės yra integruotos, o kitos susiduria su reikšmingu trūkumu dėl svarbių išteklių stokos erdvėje (Massey 2005, 2007).

Segregacija pasižymi įvairių socialiai reikšmingų elementų (pvz., pajamų, išsilavinimo, socialinės padėties ar statuso, nuosavybės teisės ar kt.) netolygia sklaida mieste. Vienos miesto zonos ar rajonai klesti, ir juose palaikomi aukšti gyvenimo standartai, o kitos miesto zonos tampa atskirtyje atsidūrusių asmenų gyvenamosiomis vietomis, nes ten pigus būstas. Dėl šios priežasties erdvinė diferenciacija parodo, kaip heterogeniškas miestas suburia homogeniškesnes socialines grupes įvairiuose miesto rajonuose. Amerikietiška ekonominiu determinizmu grįsta sociologinė tradicija dažnai apibendrina segregaciją kaip platesnį procesą, kuris yra formuojamas namų ūkių būstų pasirinkimo strategijomis: miesto gyventojai renkasi, kur gyventi racionaliai pagal savus finansus. Rezidencinė diferenciacija yra skirtingų poreikių ar gyvenimo stilių, kuriuos pasirinko įvairūs namų ūkiai, išdava (Andersen 2003). Bet, kaip minėta, segregacija neretai žymi skirtingas įvairių socialinių grupių galimybes pasiekti gyvenimo kokybę dėl gilėjančios socialinės ar ekonominės nelygybės. Segregacija yra dinamiškas procesas, kadangi jai intensyvėjant ir atsirandant atskirčiai susidaro sąlygos didėti bendresnei socialinei nelygybei (apribojamos pilietinės teisės, sunkiau integruotis ar kt.) (Wilson 1987; de Souza 2005).

Pasak D. S. Massey'io (2007), segregacijos ilgaamžiškumas išlieka dėl *prisisitaikymo* proceso (angl. *adaptation*), kai į atskirtį patekę individai ar net ištisos bendruomenės pripranta prie stokos ir socialinių apribojimų kaip normalaus būvio. Internalizuotos normos, jog tam tikros mieste gyvenančios grupės gali būti apibūdinamos kaip kategoriškai nelygios dėl įvairių socialinių charakteristikų ir savybių, sustiprina ir palaiko socialinę nelygybę mieste, sprendžiant individui paprastus klausimus: ką galime pasikviesti į svečius, su kuo draugauti, kam padėti ir t. t. Taigi *prisisitaikymas* tampa reikšmingu parametru, konstruojančiu mūsų kasdieninį supratimą, požiūrius ir elgesį.

Segregacija kartais keičiama terminu „socialinė-erdvinė rezidencinė diferenciacija“. Vis dėlto segregacija nėra rezidencinės diferenciacijos sinonimas, ir šis santykis dažnai prieštaringas: *segregacija* žymi skirtingas įvairių socialinių grupių galimybes pasiekti gyvenimo kokybę dėl gilėjančios socialinės ir ekonominės nelygybės, o *rezidencinė diferenciacija* gali būti suprantama kaip natūralus reiškinys, kuris yra skatinamas individo imperatyvo gyventi kartu su į save panašiais asmenimis. Kaip jau minėta, segregacija yra dinamiškas procesas, kadangi jai intensyvėjant ir atsirandant atskirčiai susidaro sąlygos didėti bendresnei socialinei nelygybei, kai rezidenciniai skirtumai mieste gali pabrėžti tiesiog skirtumus, bet nebūtinai nelygybės formas. Šis segregacijos ir rezidencinių skirtumų santykis gana dviprasmiškas, kadangi miesto sociologijos empirinėse studijose dideli ir ryškūs rezidenciniai skirtumai žymi segregaciją

(de Souza 2005), todėl svarbu aptarti svarbiausias miesto sociologijos tradicijas, aiškinančias šį santykį.

Sociologiniai debatai: rezidencinių skirtumų ir segregacijos mieste santykis

Miesto sociologijoje segregacija matuojama nustatant, kokios, kiek ir kaip miesto erdvėje yra išsidėsčiusios ir dispersiškai ar koncentruotai pasklidusios socialinės grupės. Vakarų visuomenėse socialinė nelygybė yra suprantama kaip rinkos ekonomikos ir kapitalizmo jėgų nulemtas reiškinys, kuris gyvuoja sąveikaudamas su kitais svarbiais socialiniais ypatumais, tokiais kaip klasinis susiskirstymas, darbo jėgos ir socialinio statuso diferenciacija. Tačiau pirmosiose miesto sociologijos studijose, kuriose domimasi atskirties grupėmis, daugiausia gilinamasi į etninių ir rasinių grupių sklaidą ir jos santykį su kapitalizmu bei modernizacijos procesais. JAV istorinis modernizacijos kontekstas padiktavo, kad skurdo, segregacijos ir atskirties procesai mieste koreliuoja su rasinių ar etninių grupių rezidencine koncentracija, tiek socialine, tiek fizine jų atskirtimi (Wilson 1987; de Souza 2005; Massey 2007).

Čikagos mokyklos miesto sociologai rezidencinę diferenciaciją laikė neišvengiamybe: žmogus prisitaiko prie savo gyvenamosios vietos, kaip gyvūnas prisitaiko prie jam *natūralios zonos*. Prisitaikymas – tai universalus gyvo organizmo, įskaitant žmogų, elgesys, padedantis išgyventi, kai – šiuo atveju – asmuo pasirenka savanoriškai gyventi su į save panašiais asmenimis heterogeniškame mieste. Minėto neodarvinistinio Čikagos mokyklos požiūrio atstovai apibendrina, kad prisitaikymas yra *natūrali* gyvenimo mieste eiga, kai individai erdvėje susiburia į grupes panašumo pagrindu ir ieško savosios nišos mieste, kad sukurtų savą gyvenamąją erdvę (Gottdiener 1985). Įvairių socialinių grupių konkurencija leidžia jaustis individui bendruomenės dalimi bei užtikrina jo egzistencinį saugumą ir toliau konkuruoti su kitomis socialinėmis grupėmis, todėl individas prisitaiko prie dominuojančios socialinės grupės arba ieško panašios į save. Vienas ryškiausių tokio klasifikavimo pavyzdžių yra E. Burgeso koncentrinis miesto modelis, suskirstantis miesto zonas pagal *natūralumo principus* (Saunders 2005).

Beje, reikia paminėti, kad Čikagos mokykla aiškina rezidencinę diferenciaciją kaip natūralų procesą dėl XX a. pirmosios pusės visuomenės ir konteksto specifiškumo JAV, kurį vargiai galima rasti kituose modernių visuomenių miestuose. Staigi industrializacija, intensyvi įvairių kultūrinių grupių migracija, naujakurių antplūdis į senas kaimynystes, nulemtas urbanizacijos ir mobilumo intensyvumo, blogėjanti kriminogeninė padėtis – tai modernėjančios visuomenės bruožai, išryškėjantys miestui tampant visų šių procesų ir kompleksinių socialinių ryšių talpykla. Minėtas kontekstas yra amerikietiškos visuomenės socialinės kaitos ir modernizacijos atspindys. Taigi socialinių ribų braižymo

schemas naudojančią miesto erdvių ir socialinių grupių pasiskirstymą Čikagos mokyklos tyrinėtojai įvardijo kaip kovos dėl gyvenamosios vietos ir savo nišos atradimo ribotame plote pasekmę, o prisitaikymą apibrėžė kaip teigiamą strategiją prisitaikyti prie esamų ribojančių sąlygų (Gottdiener 1985).

Vis dėlto po 6 dešimtmečio miesto sociologijoje iš naujo atrastos M. Marxo ir M. Weberio mintys paskatino persvarstyti Čikagos mokyklos idėjas, kurios buvo kritikuojamos dėl pasitelkiamų *natūralumo dėsnių* grindžiamų argumentų. M. Castellsas (1976) teigė, kad bet kokia socialinė diferenciacija nėra natūralus procesas, nes objektyvi geografija ir *natūralaus* veiksmo imperatyvai neegzistuoja. Socialinius skirtumus mieste sukuria produktyvus kapitalizmo gamybos būdas (angl. *capitalist mode of production*) ir socialinės bei politinės praktikos, o ne individo pasirinkimas gyventi su į save panašiais individais, kad lengviau prisitaikytų. Rezidencinė diferenciacija yra aktyviai formuojamas procesas pasitelkiant miesto zonavimą, nes tai sukuria prielaidas kurti skirtingas miesto erdves skirtingiems žmonių poreikiams ir drauge suformuoti tiesmukus miesto erdvių skirtumus, jose perskirstant žmones (Sassen 2001).

Neomarksistai, pasitelkdamį K. Markso *istorinį materializmą* kaip analizės principą, kreipė dėmesį į kolektyvinio vartojimo (angl. *collective consumption*) santykį su miesto erdvėmis ir bandė parodyti būsto politikos ir būsto prieinamumo neatitiktis, sprendimų galios santykių dinamiką būsto rinkoje. Neomarksistinė *naujoji miesto sociologija*² (priešingai nei klasikinės Čikagos mokyklos sociologai) siūlė žiūrėti, kaip skirtingai žmonės patiria socialinės nelygybės skirtumus mieste, kaip susiduria su dominuojančių grupių sprendimais, kam, jų manymu, yra skirtas konkretus būstas ar konkrečios miesto erdvės, kaip rinkos santykiai užprogramuoja skurdžių ir pasiturinčių kaimynysčių atsiradimą ir t. t. Anot M. Castellso (1976), kapitalistinis miestas yra kupinas prieštaravimų ir konfliktų, mat statuso, pajamų ar socioekonominės padėties skirtumai slypi kapitalistiniame gamybos būde ir nusėda fizinėje miesto erdvėje.

D. Harvey (2009) savo klasikinėje studijoje apie rezidencinę diferenciaciją Baltimorėje pabrėžė, kad individualių namų statyba priemiesčiuose reprezentuoja kapitalizmo galią sukurti tam tikrą būstą. Vienos šeimos individualus namas priemiestyje atsirado ne dėl būsto poreikio, o kaip pelną duodantis kapitalistinės sistemos produktas, kurį parduoda nekilnojamojo turto vystytojai ir kompanijos, o naudoja vidurinėsios klasės šeimos. Kitaip tariant, kapitalizmas, kaip aktyvi sistema, veikia ir sukuria rezidencinius prieštaravimus ir konfliktus mieste, nes socialiniai skirtumai yra sukuriami perdėtai investuojant į vieno tipo būstus, duodančius pelną (pvz., priemiesčius ar gentrifikuojamas miesto erdves); o kapitalo akumuliacija ir cirkuliacija palieka likimo valiai visas kitas miesto vietas, į jas neinvestuoja ir susiformuoja skurdžiausias kaimynystės,

² Čia naujoji miesto sociologija (angl. *new urban sociology*) suprantama tiek kaip neomarksistinė, tiek kaip neovėberistinė miesto sociologijos paradigma, kuriai būdingas ne apibendrintas ekologinis „miesto“ sąvokos aiškinimas, o istorinis miesto, kaip sociologinio objekto, principas.

jų bendruomenės susiduria su deindustrializacijos pasekmėmis – nedarbu, prastėjančia infrastruktūra ir kt. problemomis. Taigi rezidencinė diferenciacija yra aiškinama kaip nekilnojamojo turto rinkos santykių prieštaravimai, kurie atskleidžia bendresnius ir globalesnius kapitalizmo, kaip sistemos, prieštaravimus, kai komodifikuojamas vieno tipo būstas ir neinvestuojama į kitą būstą įvairiuose miesto rajonuose: vienos vietovės pasidaro paklausios, jose apsigyvena vidurinioji ar aukštesnioji klasė (Zukin 1998; Zukin et al. 2009), o kitos miesto vietovės tampa neprivilegiuotomis kaimynystėmis, kuriose buriasi senesni, mažesnes pajamas gaunantys, darbo klasei priklausantys gyventojai. Taigi kapitalizmas, kaip produktyvi, per būsto diferenciaciją rezidencinius skirtumus kurianti sistema, yra atsakingas už tokias aštrias socialines problemas mieste kaip segregacija.

Kita naujosios miesto sociologijos tradicija remiasi M. Weberio sociologijos idėjomis. Neovėberistai kritikavo neomarksistinę miesto sociologiją dėl sąmoningo sovietinio miesto *projekto* ignoravimo (Pickvance 1997). Pasak I. Szelenyi, sovietinis miestas ir jo rezidencinė struktūra buvo pilna prieštaravimų ir skirtumų, kaip ir kapitalistinis miestas, tik šie skirtumai buvo kitokios kokybės ir sukurti biurokratija grindžiamo ekonominio dominavimo ir planavimo struktūrų (pvz.: *Gosplan*), o ne rinkos santykių ar kapitalo cirkuliacijos. Neovėberistai pabrėžė, kad rezidencinius skirtumus kuria ne tik būsto komodifikacija ar galios santykių asimetrija renkantis būstą, bet ir biurokratija, miesto valdytojai bei profesionalūs vadybininkai, atsakingi už miesto planavimą (Goldsmith 2005). R. Pahlas (1975) savo studijoje pažymėjo, kad kapitalistiniame mieste galimybių gauti sveikatos apsaugos paslaugas, adekvatų būstą, švietimo paslaugas ar darbą skirtumai priklauso nuo suplanuotų erdvių apribojimų. Miesto planavimo ar valdymo specialistai, administratoriai ir vadybininkai, atsakingi už išteklių paskirstymą mieste, disponuoja savo galia ne dėl ekonominių imperatyvų – jie naudojami savo profesiniu statusu ir padėti rengti ir įgyvendinti planams. R. Pahlas (1975) kritiškai vertino miesto administratorių klasės veiksmus, susijusius su miesto planavimu ir planų įgyvendinimu: nors miesto planuotojai ir valdytojai turi suteikti geresnes sąlygas gyventi visiems miestiečiams kuo geriau ir patogiau, vis dėlto teigiami pokyčiai dažnai aplenkia skurdžias kaimynystes, nes minėta ekspertų grupė dažnai apsiriboja vidurinėsios klasės kaimynysčių planais. Kitas R. Pahlas pastebėtas paradoksas – tai, kad miesto planavimo ekspertai planuoja miesto erdves *į save panašioms* individams (t. y. vidurinėsios ar aukštesnėsios klasės jauniems profesionalams). Taigi kaimynysčių diferenciacija yra politinio proceso produktas ir perduodama ekonominei sferai bei kapitalo akumuliacijai: „...taigi, tie (ekspertai, planuojantys miestą, – aut. pastaba), kurie turi didžiausią galią nustatyti tikslus, planavimo procesą paverčia paprasčiausiu (ekonominio, – aut. pastaba) elito įrankiu“ (Pahl 1975, 192).

Svarbu pabrėžti, kad neovėberistinė miesto sociologija turėjo nemažai įtakos aiškinant sovietiniame mieste egzistavusią rezidencinę diferenciaciją

(Pahl 1975; Pickvance 1997; Szelenyi 1996; Saunders 2005), nes, priešingai nei neomarksistinė tradicija, pabrėžė, kad socialiniai skirtumai moderniajame kapitalistiniame mieste negali būti panaikinti socialistinio miesto projektavimo metodais ar sovietine aprūpinimo butu politika. Pasiskolintas interpretatyviosios M. Weberio sociologijos principas, – kad skirtingos visuomenės, pasižyminčios skirtingais socioekonominiais ypatumais, sukuria ir kokybiškai skirtingas socialinės nelygybės formas bei skiriamuosius požymius moderniajame mieste – taip pat tampa analizės principu aiškinant sovietinio miesto rezidencinius skirtumus ir diferenciaciją (Szelenyi 1983; Saunders 2005). Dėl šios priežasties svarbu apžvelgti sovietinio miesto projektą, jo specifiką ir posovietinio miesto perėjimo į kapitalistinę rinkos ekonomiką principus bei posovietinio miesto diferenciaciją, taip pat kiek tai gali paaiškinti gautus empirinius rezultatus ir Lietuvos didmiesčių rajonų skirtumus.

Sovietinio miesto projektas ir socialinės atskirties specifika posovietiniame mieste

Lietuvos modernusis miestas buvo intensyviai formuojamas sovietinės urbanizacijos ir sovietinės valdžios sprendimų, todėl reikia atkreipti dėmesį ir į sovietiniu laikotarpiu vykusius socialinės nelygybės procesus. Nors daugelis tyrėjų pritaria, kad socialinė nelygybė ir segregacija nebuvo ryški problema sovietiniame mieste, bet specifinis kontekstas, kai segregacinius procesus lėmė monopolinė valstybės kontrolė ir totalitarinis reguliavimas, iki šiol vis dar matomas posovietiniame mieste (Ruoppila, Kährik 2003; Ruoppila 2005, 2007; Pickvance 1997; Węclawowicz 1998).

Sovietinį miestą, kitaip nei Vakarų miestą, aktyviai formavo valstybės monopolinė galia perkelti, mobilizuoti ir kontroliuoti įvairių socialinių grupių sklaidą mieste, kadangi visa būsto rinka ir miesto planavimas priklausė valstybiniam aparatui. Pasak A. Harth, U. Herlyno ir F. Scheller (1998), todėl sovietiniame mieste buvo galima rasti tik minimalią segregaciją, mat ideologiškai naudojantis administraciniais instrumentais buvo įgyvendinama specifinė politika. Sovietinėje sistemoje buvo stengiamasi užtikrinti lygybę ir vienodas galimybes gauti vienos rūšies standartinį būstą visoms socialinėms stratoms ar grupėms. Socialistinėje visuomenėje klasinis lygybės principas ar socialinių skirtumų mažinimas buvo vienas svarbiausių politinių ir ideologinių tikslų, o būsto politika buvo naudojama kaip vienas iš daugelio instrumentų šiam tikslui įgyvendinti (Struyk 1996).

Lygybė ir galimybė gauti vienos rūšies būstą visiems sovietinės visuomenės piliečiams buvo užtikrinamos dėl valstybės monopolinės galios reguliuoti būsto rinką, paklausą, paskirstymą, planavimą, statybas ir netgi žemės panaudą. Komunistinėje sistemoje, priešingai nei kapitalizmu grindžiamuose ekonomikos santykiuose, statomas naujas būsto fondas (angl. *housing stock*)

turėdavo pereiti biurokratinės procedūras: *Gosplan* centralizuotai paskirdavo, vėliau suplanuodavo 5-mečio planus, kokią dalį viso bendrojo produkto – lėšų ir kitų išteklių skirti būsto statybai. Antra procedūrų grandinė buvo atsakinga už statybą, kai stengiamasi suplanuoti naują būsto fondą kuo arčiau fabrikų ir pramonės. Vykdam dar vieną procedūrų grandinę šie būstai būdavo paskiriami atitinkamoms institucijoms, o šios vėliau perduodavo ir paskirstydavo juos būsimiems gyventojams. Tokioje kompleksinėje procedūrų grandinėje buvo visiškai eliminuoti finansiniai santykiai ar sandoriai, todėl kapitalistiniame mieste aptinkami socialinės nelygybės ir rezidenciniai skirtumai buvo minimalūs sovietiniame mieste. Ideologiškai sovietinio miesto projektas buvo suprantamas kaip darbininkui skirta vieta gyventi, dirbti, ilsėtis ir bendrauti; todėl matomus reikšmingus klasinius ar kitus socialinius skirtumus sovietinė sistema kiek įmanoma sumažindavo pasitelkdama būsto politiką, ir daugiabuptyje vienas šalia kito gyvendavo inteligentijos, darbo klasės, valstybės tarnybos atstovai. Svarbu paminėti, kad sovietinio miesto priemiesčiai santykinai neegzistavo, nes valstybė, kontroliuodama žemę ir statybų reglamentavimą, bent iki 8 dešimtmečio drausdama ar ribodama sustabdė individualių vienos šeimos namų statybą (Struyk 1996).

Vis dėlto, I. Szelenyi (1983, 1996) teigimu, sovietinei sistemai panaikinti socialinių ir rezidencinių skirtumų nepavyko, nes ši konstravo *kitokią* ir tik sovietinio bloko šalims būdingą segregaciją. Kadangi tipinis socialistinis miestas buvo suprantamas ideologiškai kaip darbininkų gyvenvietė³, miesto planavimas buvo standartizuotas – statomi surenkami (blokiniai, monolitiniai ar kt. technologinės statybos) daugiaaukščiai su vienodų standartų būstais. Urbanistinio planavimo funkcija buvo užtikrinti sklandžią viso šio proceso eigą, kad darbininkai galėtų kuo greičiau apsigyventi prie šalia naujojo būsto įsikūrusios industrijos. Tai buvo dar vienas socialistinės sistemos politinis tikslas, nes surenkamų sovietinių daugiaaukščių namų technologijos leido aktyviai urbanizuotis visuomenėms, kurios iki tol buvo labiau agrarinės, ir greičiau patenkinti miestuose augantį darbo jėgos poreikį (dažniausiai sunkiosios) pramonės srityje. Tuo pat metu likusioji ikisocialistinio miesto dalis ideologiškai buvo suprantama kaip kapitalistinės sistemos ir istorijos *liekana*, todėl dažnai šios miesto zonos buvo apleistos ir neprižiūrėtos pačios valstybės. Senosioms rezidencinėms miesto vietoms nebuvo skiriama tiek pat dėmesio kaip statomiems naujiems daugiabučių rajonams, todėl selektyvus ir socialistinei sistemai būdingas urbanistinis planavimas sudarė specifines segregacijos prielaidas. I. Szelenyi (1996) įvardija, kad sovietinio miesto skirtumai egzistavo ne dėl asmeninės ar šeimos narių sociodemografinių ir socioekonominių ypatumų skirtumų

³ Reikia pridurti, kad visas sovietinis (ar komunistinis) laikotarpis nebuvo ideologiškai vienodas; bet straipsnyje pabrėžiamas *sovietinis miesto projektas* kaip idealusis analizės tipas. Be to, straipsnyje labiau susitelkiama į sovietinį miestą N. Chruščiovo ir L. Brežnevo laikotarpiu, kai vyko reikšmingiausias sovietinės pramonės industrializacijos etapas ir kartu plataus masto sovietinės visuomenės urbanizacija, nepakeičiamai suformavusi posovietinių visuomenių miestą ir jo erdves.

dinamikos, priklausomai nuo miesto rajono. Sovietiniame mieste būta objektyvių skirtumų tarp senųjų ikisovietinių rajonų, kuriuos reikėjo renovuoti, ir statomų naujų daugiabučių miesto rajonų, kurie buvo siejami su gerais būsto standartais ir gero gyvenimo sovietiniame mieste statusu.

Kitas svarbus rezidencinius skirtumus ir jų ypatumus paaiškinantis dėsningumas buvo tai, kad sovietiniame mieste segregacija atsirado dėl valstybės būsto skyrimo mechanizmų. Aukštesnių standartų būstas būdavo paskiriamas ne pagal pajamas ar socialinį statusą (kaip būtų Vakarų industrializuotose šalyse), o pagal individo amžių, kvalifikaciją ir darbinę padėtį. Be to, geresnis būstas dažnai būdavo skiriamas, jei asmuo priklausė nomenklatūrai ar išreiškia politinį palankumą valdžios struktūroms. Taigi segregacijos esmė – tai, kad naujos statybos būstai daugiabučiuose atitekdavo jauniems asmenims ar šeimoms, kurių nariai turi aukštesnę kvalifikaciją, arba socialistinei sistemai lojaliems asmenims. O žemesnių standartų būstas atitekdavo senesniems ir žemesnę kvalifikaciją turintiems miesto gyventojams (Szleneyi 1983). Su didžiausia sovietinio aparato kuriama segregacija sovietiniais metais susidūrė senesnio amžiaus asmenys: naujesnis būstas buvo duodamas jaunesnei darbo jėgai, o gauto būsto nuosavybės disponavimo procesus kontroliavo valstybė, todėl keistis būstais ar juos parduoti buvo draudžiama. Todėl mobilumo sovietiniame mieste rodikliai buvo labai žemi dėl asmens priverstinio susaistymo su būstu, ir asmenys sendavo tame pačiame būste, toje pačioje kaimynystėje.

Nors (po)sovietinio miesto tyrinėtojai (Szleneyi 1983, 1996; Pickvance 1997) šias specifines diferencijuotas grupes sovietiniame mieste laiko segregacinių procesų požymiais, nulemtais *kitokios* būsto politikos ir *kitokios* socialinės stratifikacijos, bet A. Harth ir kt. (1998) teigia, kad tai labiau primena socialinės polarizacijos⁴ procesus dėl didelės būsto segmentacijos: senasis apleistas namų ūkis miesto centre *vs* nauji ir modernūs daugiabučių mikrorajonai. Kadangi nebuvo galima apčiuopti aiškios ir ryškios įvairių socialinių grupių socialinės atskirties, vargu ar sovietiniame mieste egzistavusią diferenciaciją galima vadinti *tikrąja* segregacija: net geriausiai tuo laikmečiu laikytuose standartizuotuose būstuose, sovietinių daugiabučių mikrorajonuose, gyveno gana įvairialypė populiacija.

Perėjimas iš sovietinės planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką buvo dar vienas reikšmingas veiksnys, formuojantis dabartinį Lietuvos (posovietinio) miesto veidą. Sovietiniame mieste socialinė polarizacija (gero būsto paskyrimas pagal asmens amžių, kvalifikaciją ir išsilavinimą, lojalumą partinei sistemai ir šeimos dydį) pereinant į rinkos ekonomiką įgauna ir socialinės segregacijos požymių – svarbi tapo finansinė ir socioekonominė diferenciacija, taip pat statusas ir ekonominiai ištekliai naujojoje kapitalistinėje ekonomikoje (Enyedi 1998; Murie et al. 2005; Hamilton et al. 2005). G. Węclawowiczius (1998) teigia, kad neprasminga posovietiniame mieste atsirandančius ir vis labiau

⁴ Čia socialinė polarizacija apibrėžiama kaip dviejų polių išryškėjimas to meto būsto fonde sovietiniame mieste – senesni ir nauji būstai.

matomus skirtumus priskirti segregacijos požymiams. Pasak jo, posovietiniame mieste labiau pastebima besivystanti naujojo elito ir į skurdą patekusios socialinės stratos poliarizacija. Pereinant į rinkos ekonomiką, minėta sovietinės sistemos sukurta rezidencinė diferenciacija skatino tolimesnę socialinę poliarizaciją, tik grindžiamą jau ne būsto segmentacija, o asmens finansinėmis galimybėmis įsigyti vieną ar kitą būstą. Pavyzdžiui, tuometinė darbo klasė, dirbusi industriiniame sektoriuje, turėjo persiorientuoti į vadinamuosius neperspektyvius darbus (angl. *dead-end jobs*), pavyzdžiui, darbą turguje ar nelegalią prekybą, dėl staigios (privatizacijos sukeltos) deindustrializacijos ir masinio nedarbo.

Laikui bėgant daug tokių gyventojų pateko į naujus skurdo sąštus: marginalizacija išryškino klasinius skirtumus, ir rinka diferencijavo žmones jau pagal jų pačių asmenines galimybes įsigyti būstą. G. Węclawowiczius (1998) perspėja, kad šiuolaikinių posovietinių miesto rezidencinių skirtumų negalima prilyginti Vakarų miestų skirtumams, nors galbūt ir galima išvelgti panašių segregacinių ar poliarizacinių⁵ procesų ar paralelių. Reikšmingi socialiniai skirtumai posovietinio miesto rajonuose atsiranda todėl, kad pereinamuoju laikotarpiu posovietiniame mieste neproporcingai daug vidurinėsios klasės atstovų staiga susivokė atsidūrę socialinės hierarchijos apačioje. Didžiausią spaudimą jautė buvusi darbo klasė, kuri turėjo persiorientuoti susidarius naujoms ekonominėms sąlygoms, todėl darbo klasei transformuojantis posovietiniu laikotarpiu susikūrė dvi santykinės grupės – laimėtojai ir pralaimėtojai, vidurinioji klasė ir beklasių grupė (Enyedi 1998; Hamilton et al. 2005).

Anot A. Harth ir kt. (1998), posovietiniame mieste neabejotinai pastebima, kaip kapitalistinėje sistemoje socialiniai skirtumai ir rezidencinė diferenciacija mieste virsta įvairiomis segregacijos formomis, o poliarizacija pasuka ryškėjančiomis 3 kryptimis: tai – senųjų miestų centrų gentrifkacija⁶; socialinės kompozicijos kaita daugiabučių mikrorajonuose iš heterogeniškos populiacijos į homogeniškesnę, mažiau pajamų ir žemesnį išsilavinimą turinčių asmenų grupę (be to, tokios miesto dalys vis greičiau praras turėtą socialinį – gero ir kokybiško gyvenimo kaimynystės statusą); stiprėjanti tendencija aukštesnį socialinį statusą turintiems ir daugiau pajamų gaunantiems asmenims migruoti į priemiesčius bei pačių priemiesčių plėtros mastas.

⁵ Vakaruose socialinės poliarizacijos reiškinys apibrėžiamas kaip platesnis vyksmas, kai mažėjant ir traukiantis viduriniajai klasei dėl globalizacijos ir neoliberalizmo formuojasi du darbo struktūros poliai (Sassen 2001). Socialinei poliarizacijai būdinga tai, kad ekonomikos restruktūrizacija išryškina ne tik 2 socialinius poliūs (aukštą poziciją užimantys bei neribotas finansines galimybes turintys asmenys ir juos aptarnaujanti, mažai pajamų gaunanti klasė), bet ir pertvarko miestą į 2 miestus: viename gyvena „laimėtojai“, o kitame – naujosios ekonomikos „pralaimėtojai“.

⁶ Gentrifikacija suprantama kaip vyksmas, kai sovietinės sistemos nuvertintame senajame miesto centre esantis būstas įgauna kitokią prasmę naujojoje kapitalistinėje ekonomikoje: būstas miesto centre tampa komodifikuota preke, skirta besikuriančiai viduriniajai klasei. Kapitalizmo sąlygomis miesto centras tampa vartojimo centru, – tai skatina vidurinėsios klasės ar daugiau pajamų gaunančių namų ūkių migraciją ir kapitalo koncentraciją, bet drauge išstumia (angl. *displacement*) senuosius gyventojus, negalinčius išlaikyti brangstančio būsto, į – dažniausiai – skurdesnes miesto vietoves.

Nors gentrifikacija, kaip vienas iš segregacijos požymių, yra specifinis posovietinio miesto bruožas (Ruoppila 2005, 2007; Murie et al. 2005), palyginti su Vakarų miestais, ir dažnai apsiriboja tik miesto centruose esančių būstų renovacija ir modernizacija (t. y. aplinkos tobulinimu) bei maža rezidencinės kompozicijos kaita, vis dėlto šie procesai, anot H. Häußermanno (1996, 2004) ir S. Ruoppila (2005, 2007), dar tik įsibėgėja, ir ateityje vidurinioji klasė migruos į šiuos miesto rajonus (tai matyti Vakarų miestuose). Posovietinio miesto centrai atgimė ir tapo naujo ekonomikos sektoriaus – paslaugų ir vartojimo traukos centru. Miestų centras yra laikomas vieta vystyti verslą, o tai leidžia kurti naujas aspiracijas, troškimus ir požiūrius, kad miesto centras yra vieta, reprezentuojanti gerą gyvenimą ir ekonominę bei kultūrinę vartojimą. Dėl šios priežasties gentrifikaciją skatinantys vienetai, tokie kaip nekilnojamojo turto agentūros, jauni profesionalūs žmonės ar šeimos, gaunančios daugiau pajamų, pirkdami būstą, suformuoja klasterius miestų centruose ir kuria vis ryškesnius skurdesnių vietinių gyventojų socialinius skirtumus (Struyk 1996).

O sovietinės statybos daugiabučių mikrorajonai, kurie sovietiniais metais asocijavosi su geru gyvenimu ir darbininkui suteikiamu būstu, lėtai praranda savo turėtą statusą, nes naujoji vidurinioji klasė kraustosi į priemiesčius (Szelenyi 1996). Pavyzdžiui, daugelis daugiabučių namų buvusios Rytų Vokietijos miestuose buvo masiškai griaujami, kadangi dauguma jų tapo apleisti ir nenaudojami. Susivienijusi Vokietija bandė eksperimentuoti – modernizuoti ir renovuoti sovietinės statybos daugiabučių mikrorajonus, stengėsi palaikyti ankstesnę būstų standartą ir statusą; vis dėlto dauguma gyventojų, galėdami pasirinkti, pirmenybę jau teikė miesto būsto fondo duodamai gyvenamajai vietai, nes jų mobilumas ir gyvenamoji vieta nebe priklausė nuo valstybės aparato sprendimų. Neomarksistinė miesto sociologija leidžia daryti teorinę prielaidą, kad kapitalizmas, zonuojantis ir skirstantis būstus mieste, yra didesnius rezidencinius skirtumus kurianti sistema, nes sovietiniais metais suteikia laisvę miesto gyventojams pasirinkti būstą pagal savo finansines galimybes ar kitus išteklius, o kiti gyventojai, stokodami šių išteklių, turi likti vis labiau savo statusą prarandančiuose daugiabučių rajonuose (Häußermann 1996; Häußermann, Vogel 2004). Tai paskatino miesto tyrėjų debatus apie sovietinės statybos mikrorajonų irimą, urbanistinį smukimą ir hipergetizaciją, kadangi dėl aiškiai blogėjančios fizinės būklės šie rajonai tampa viena iš pigiausių būstų zonų posovietiniame mieste. Pavyzdžiui, Taline (Kährlik 2002; Ruoppila, Kährlik 2003; Ruoppila 2005, 2007) ar Budapešte (Enyedi 1998) pastebima migracija iš daugiabučių rajonų į priemiesčius arba į gentrifikuotus miesto centro rajonus. Pasak A. Harth ir kt. (1998) bei J. Temelová ir kt. (2011), segregacija daugiabučių rajonuose gali vis labiau ryškėti, o miesto zonos ir mikrorajonai su tokiu būsto fondu labiau trauks į socialinę ar ekonominę atskirtį patekusius gyventojus. Kita vertus, Leibnico instituto tyrėjų iš Leipcigo universiteto atlikta lyginamoji 5 posovietinių miestų studija (Brade et al. 2009) parodo, kad nors daugiabučių rajonai susiduria su didesne rizika virsti vienomis labiausiai segreguotų

posovietinio miesto vietų, šių miestų specifiškumas sąlygoja, jog vienuose miestuose daugiabučių kvartalai vis dar išlaiko adekvataus būsto statusą, o kituose – tokie rajonai nepatrauklūs. Studijoje atskleidžiama, kad įvairesnė būsto paklausa (kurią sukuria naujai kapitalistinei sistemai būdinga kolektyvinė gamyba) ir platesnės galimybės rinktis (kolektyvinio vartojimo būdas) posovietiniame mieste daro neigiamą poveikį vietinei miesto populiacijai pasilikti sovietinės statybos rajonuose, o tuose miestų rajonuose, kuriuose kapitalizmas dar tik kuria įvairesnę būsto rinką, dauguma gyventojų daugiabučių rajonus vertina kaip juos tenkinančią kaimynystę. Taigi, mieste stokojant galimybių pasirinkti iš įvairesnių būstų, gali formuotis miesto gyventojų nuostatos pasilikti daugiabučių rajonuose ir jų neapibrėžti kaip nepatrauklios kaimynystės, nes žmonės tarsi neturi kito pasirinkimo. J. Temelová ir kt. (2011), tyrinėdama Čekijos miestus, pastebėjo panašią tendenciją: būsto rinkos ribotumas ar galimybės rinktis būstą iš tų, kuriuos siūlo konkrečiu metu egzistuojantis būsto fondas, reikšmingai lemia pačių daugiabučių rajonų vidinę diferenciaciją ir gyventojų nuostatas rajonų patrauklumo atžvilgiu: vieni daugiabučių rajonai išlaiko sovietiniais metais turėtą statusą, kiti – praranda.

Apžvelgus problematišką modernaus miesto vystymosi ir rezidencinių skirtumų aiškinimą Vakarų ir (po)sovietinėse visuomenėse, lieka neaišku, kokią vietą šioje kompleksinėje klasifikacijoje užima dabartinis Lietuvos modernus miestas. Detalesnė duomenų analizė leis įsigilinti į šiuos rezidencinius skirtumus ir padaryti prielaidą apie tai, kokios segregacijos formos būdingos Lietuvos didmiesčiui, priklausomai nuo miesto rajono gyventojų diferenciacijos – ar sovietinis miesto projektas vis dar reikšmingai formuoja rezidencinę kompoziciją, ar jau 20 metų egzistuojanti rinkos ekonomika ir kapitalizmas formuoja rezidencinius skirtumus, panašius į Vakarų miestų patirtis.

Metodologija

Vykdam tyrimą „Socialinė atskirtis Lietuvos didmiesčiuose: erdvinės segregacijos ir poliarizacijos formos“, kuri finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal „Mokslininkų grupių projektų“ programą (reg. Nr. MIP-112/2011), gyventojų apklausą atliko „Factus Dominus“, o koordinavo – Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių tyrimų centras. Anketinė apklausa vykdėta taikant tiesioginio interviu (angl. *face-to-face*) metodą, buvo testuojama, atliktas bandomasis tyrimas. Dalis klausimų buvo nukreipti į respondentą, kita dalis – į respondento namų ūkio struktūrą.

Sudarant tyrimo imtį buvo taikomas vienas iš klasterinės imties sudarymo procedūros metodų, grįstas geografinė apibrėžtimi – rajonų atranka (angl. *area sampling*), kitaip dar vadinama geografinių klasterių (vienetų) atranka. Svarbiausias tyrimo atrankos elementas buvo geografinė apibrėžtis: respondentai turėjo gyventi Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų savivaldybėse ar

priemiesčiuose (kai kurios gyvenvietės, pasirinktos kaip „miesto priemiestis“, neperžengė rajono savivaldybių oficialių ribų). Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje buvo išskirti 4 *tipiški* geografiniai klasteriai, iš viso – 12 klasterių, reprezentuojančių 3 miestus (žr. A lentelę): miesto centras; senasis darbo klasės rajonas, besiribojantis su miesto centru; sovietinių daugiabučių mikrorajonas; priemiestinė dalis. Klasterių pavadinimai atspindi Čikagos mokyklos (ypač E. Burgeso koncentrinio miesto modelio) ekologinius principus, kai miesto vietovės suranguojamos dėl metodologinio aiškumo⁷: miesto centras (angl. *central business district*), senasis darbo klasės rajonas (angl. *inner city / tranzitional zone, working class zone*), priemiestiai (angl. *commuter zone*), taip pat išskiriamas savitas sovietinio miesto rajono tipas – daugiabučių rajonai (angl. *working class zone, residential zone*). Žinoma, šių klasterių tipologizacija sąlyginė: remiantis M. Weberio *idealojo tipo* modeliu, metodologiškai tampa svarbu išskirti ir selektyviai pasirinkti tuos elementus, kurie turėtų *analitiškai* atskleisti rezidencinių skirtumų savitumus. Kadangi reikšmingas pasidaro klasterio idealiojo tipo pobūdis, analizuojant duomenis paties klasterio išskirtinumas ar specifinis kontekstas mieste arba minimoje tipologizacijoje nėra svarbiausias klausimas.⁸

Išskirtuose klasteriuose buvo nustatyta kvota apklausti bent po 150 respondentų. Buvo vadovaujama svarbia atrankos taisykle klasteryje: iš vieno namo negali būti apklausta daugiau nei 5 respondentai, kad būtų užtikrinta didesnė geografinė sklaida klasteryje. Galutinis imties tūris – 1 890 respondentų, kurių amžius – 18 metų ar vyresni. Stengiasi užtikrinti, kad imties sociodemografinė struktūra pagal lyties ir amžiaus rodiklius atitiktų 2011 m. Lietuvos statistikos departamento pateiktus nacionalinius duomenis.

A LENTELĖ. IMTIES STRUKTŪRA PAGAL GEOGRAFINIŲ KLASTERIŲ SANDARĄ

Miesto centras	Vilnius: Senamiesčio seniūnija Naujamiesčio seniūnija	Kaunas: Centro seniūnija: Senamiestis ir Naujamiestis	Klaipėda: Senamiesčio, Naujamiesčio, Rotušės, Lietuvininkų mikrorajonai
Senasis darbo klasės rajonas šalia miesto centro	Vilnius: Naujininkų seniūnija	Kaunas: Vilijampolės seniūnija: Vilijampolė ir Panerys	Klaipėda: Žvejybos uosto, Vėtrungės, Baltijos mikrorajonai

⁷ Sudaryti konkrečius klasterius pagal išskirtas reikšmingas charakteristikas padėjo konsultacijos ir *fokus* grupės, į kurias buvo suburti ekspertai: miestų savivaldybių miesto planuotojai, urbanistai, sociologai, socialinės rūpybos institucijų ir vietinių švietimo įstaigų atstovai, seniūnai ir kt.

⁸ T. y. šiame darbe nebūtina atsakyti į klausimą *kodėl* (net jeigu, pavyzdžiui, Vilijampolės duomenys neatitinka darbo klasės rajono klasterio analizės rezultatų, nes tai gali būti susiję su pačios Vilijampolės specifiniais ir lokaliais socialiniais bruožais).

Sovietinis daugiabučių mikrorajonas	Vilnius: Žirmūnų seniūnija	Kaunas: Dainavos seniūnija	Klaipėda: Pempininkų, Neringos, Debrecono, Eglės, Žardininkų mikrorajonai
Priemiestinė dalis	Vilnius: Riešės seniūnija: Didžioji Riešė Avižienių seniūnija: Avižieniai ir Bendoriai Pašilaičių seniūnija: Tarandė Zujūnų seniūnija: Zujūnai ir Antežeriai	Kaunas: Eigulių seniūnija: Kleboniškis Šilainių seniūnija: Vytėnai Domeikavos seniūnija: Domeikava ir Saliai Eigulių seniūnija ir Karmėlavos seniūnija: Naujasodis	Klaipėda: Kalotė, Medelynas, Miško Dvaras, Labrenčiškės

Tyrimo sudėtingumui ir apimčiai reflektuoti tyrėjų (angl. *interviewer*) paprašyta atskirai atsakyti į vidinius apklausos ir paties instrumento kokybės vertinimo klausimus. Nors klausimynas pateiktas lietuvių kalba, tik 3-ims proc. respondentų kilo sunkumų *dėl lietuvių kalbos barjero*. Dėl klausimyno sudėtingumo 2,3 proc. *sunkiai*, 11,0 proc. *patenkinamai*, o absoliuti dauguma – 86,7 proc. respondentų *gerai* suprato anketos klausimus. Vis dėlto svarbus veiksnys gali būti respondento nuovargis atsakinėjant į klausimus: *labai pavargusių* buvo 9,4 proc., *pavargusių* – 31,9 proc. respondentų. Tai gali būti susiję ne su klausimyno sudėtingumu lygiu, o su apklausos trukme: vidutinė apklausos trukmė – 45 minutės. Tyrėjai pastebėjo, kad 8,1 proc. respondentų galėjo atsakyti į kai kuriuos klausimus nesąžiningai. Beje, apklausų su tyrėju ir respondentu toje pačioje patalpoje buvo 19,1 proc. atvejų nuo visos imties, bet tik 1,6 proc. atvejų tyrėjai pažymėjo kaip trukdančius apklausos procesui.

Kontroliuojantis veiksnys buvo telefonu atliktas 15-kos proc. visų surinktų duomenų kokybės patikrinimas. Tyrimas atliktas vadovaujantis WAPOR (angl. *World Association for Public Opinion Research*) taisyklėmis ir laikantis visų socialinių tyrimų kokybės standartų.

Statistinių metodų apžvalga ir pagrindimas

Miesto sociologijos empirinėse studijose ir šio tyrimo analizėje, matuojant rezidencinius skirtumus ir segregaciją, svarbūs yra nepanašumo ir segregacijos indeksai, kurie dažnai parodo geografiniame klasteryje (miesto rajone) 2 grupių proporcijų skirtumus, o jų suma žymi, kokių mieste yra socialinių skirtumų tarp šių grupių.

Nepanašumo (angl. *dissimilarity*) indeksas (D) – tai nepanašumo matas, skirtas identifikuoti tai gyventojų populiacijos daliai, kuri turėtų pakeisti savo

gyvenamąją vietą mieste, kad atitiktų tos grupės proporcijos dalį visame mieste. Be to, nepanašumo indeksas lygina dviejų grupių proporcijas tarp geografinių klasterių bei kinta tarp 0 (rodančio, kad konkreti socialinės grupės proporcija tarp geografinių klasterių yra visiškai ir vienodai lygi ir kad ši proporcija atitinka socialinės grupės proporciją mieste) ir 100 (rodančio priešingą rezultatą, t. y. visišką socialinės grupės segregaciją). Mažesnė nepanašumo indekso išraiška atskleidžia mažesnę proporcinę diferenciaciją tarp kaimynsčių ir visame mieste.

Segregacijos indeksas (vienos socialinės grupės) (S) apskaičiuojamas norint sužinoti, kaip kinta vienos iš socialinių grupių proporcija, priklausomai nuo visos miesto socialinės grupės proporcijos ir nuo viso geografinio klasterio santykio su miesto populiacija skirtumo. Savo funkcija ir apskaičiavimo metodika šis indeksas labai panašus į nepanašumo indeksą, tačiau nustatant segregacijos indeksą atsižvelgiama į socialinės grupės proporciją geografiniame klasteryje, priklausomai nuo viso miesto populiacijos, o nustatant nepanašumo indeksą atsižvelgiama į tos socialinės grupės proporciją kiekviename geografiniame klasteryje. Šis kinta kaip ir nepanašumo indeksas – nuo 0 iki 100: 0 reiškia, kad segregacijos visiškai nėra, o 100 – kad mieste egzistuoja visiška segregacija.

$$S = \sum_{i=1}^n \frac{\left| \left(\frac{y_i}{Y} \right) - \left(\frac{t_i}{T} \right) \right|}{2} \times 100\% \quad D = \sum_{i=1}^n \frac{\left| \left(\frac{x_i}{X} \right) - \left(\frac{y_i}{Y} \right) \right|}{2} \times 100\%$$

Čia: Y – atskirties grupės bendra populiacija mieste; y_i – atskirties grupės populiacija geografiniame klasteryje; X – vyraujančios grupės bendra populiacija mieste; x_i – vyraujančios grupės populiacija geografiniame klasteryje; t_i – geografinio klasterio populiacija; T – miesto populiacija.

Sociologinėse ar socialinės stratifikacijos studijose minėti indeksai dažnai naudojami skaičiuojant ir matuojant segregacijos gylį mieste ar geografiniame vienetė, todėl jų naudojimas paprastai apibrėžia dviejų grupių nevienodą sklaidą rajone ir mieste. Kita vertus, šie rodikliai nebuvo apskaičiuojami norint padaryti tiesmuką išvadą apie tai, ar segregacija yra, ar jos nėra Lietuvos didmiestyje. Indeksai dažniausiai reikalingi analizuojant visuotinio surašymo duomenis arba namų ūkių ar būstų apklausas, kurių imties tūris didelis (dažniausiai daugiau kaip 10 000 respondentų), todėl šio tyrimo metu gauti indeksai labiau suponuoja prielaidas, kad segregacijos yra, ir gyventojams būdingus rezidencinius skirtumus miesto rajonuose. Dėl šios priežasties buvo skaičiuojamos binarinės logistinės regresijos ir taikomi kiti statistiniai metodai⁹.

⁹ Analizuojant duomenis yra taikomi binarinės logistinės regresijos modeliai (respondento sociodemografiniams ypatumams) ir ANOVA, Medianos testas bei Cramerio koeficientas. Šie statistiniai įrankiai gali apibrėžti socioekonominę ir sociodemografinę rajonų struktūrą ir kartu patvirtinti bei apibendrinti prieš tai taikytas indeksacijas.

Pažymėtina, kad gauti rezultatai (tiek indeksai, tiek regresijos) yra analizuojami kartu, nes vieni kitus papildo. Dar viena priežastis, dėl kurios kiti statistiniai skaičiavimai derinami su indeksais – daugybės metodologų ligšioliniai nesutarimai dėl to, kuris indeksas leidžia tiksliausiai nustatyti segregacijos padėtį mieste, tad iki šiol vyksta indeksų karas (angl. *indexes war*), kuriame akcentuojami kokybiniai įvairių indeksų privalumai ir trūkumai (Massey, Denton 1988; Taylor et al. 2000). Pateikiamoje analizėje indeksai suprantami ne kaip visiškai skirtingi, o greičiau kaip vienas kitą papildantys, nes norima išsiaiškinti, ar skirtingais matavimais galima nustatyti tas pačias tendencijas ir tuose pačiuose miestų rajonuose.

Nors regresijos modeliai dažniausiai taikomi, nes leidžia pagal nepriklausomus kintamuosius nuspėti priklausomą kintamąjį ir išmatuoti priežastingumo ryšius, vis dėlto remiantis analizėje pateiktais regresijos modeliais nepretenduojama skurdžiai ir tiesmukai teigti, jog respondentų ypatumai *daro įtaką*; stengiamasi išnaudoti kitą regresinio modelio funkciją – *kiek galima nuspėti ar paaiškinti*, jog konkreti populiacija gyvena konkrečioje miesto vietoje (Fielding, Gilbert 2000). Be to, taikant regresijos modelį galima atsakyti į tam tikrus klausimus: ar priklausomų kintamųjų (respondentų sociodemografinių ypatumų) sklaida, paaiškinanti priklausomą kintamąjį (gyvenamąją vietą konkrečiame miesto rajone), yra „reali“; kiek ir kokiais miestiečių ypatumais galima paaiškinti rezidencijos vietą mieste; ar galima pagal turimus duomenis nuspėti tolesnius (šiuo atveju – rezidencinių skirtumų atsiradimo ir segregacijos) procesus (Freund, Wilson 1993; Fox 1997). O kadangi dauguma sociodemografinių ypatumų yra kokybinio pobūdžio, priklausomo kintamojo kategorijos – kur respondentas gyvena (miesto centras, darbo klasės tipo rajonas, sovietinių daugiabučių mikrorajonas ir miesto priemiestis) – buvo perkonstruotos į 4 atskirus fiktyvius kintamuosius (angl. *dummy variable*), turinčius dichotominei skalei priklausančias kategorijas: respondentas arba gyvena, arba negyvena konkrečiame miesto rajone (klasteryje). Regresijos funkcija leis, naudojant Nagelkerke R^2 koeficientą, netiesiogiai¹⁰ nuspėti, kiek respondento reikšmingų ypatumų gali paaiškinti tokių miesto gyventojų sklaidą konkrečioje miesto zonoje ir kiek ta sklaida kinta pagal miestą (Fox 1997; Draper, Smith 1981). Kitas bene svarbiausias aspektas, kodėl buvo taikoma regresija kaip statistinis metodas – gautos indeksacijos rezultatų tikrinimas: minėtos tradicinės indeksacijos yra pasitelkiamos, kai apklausos didelės (dažniausiai tai būna namų ūkių tyrimai, kurių imtys dažnai viršija 10 000 respondentų) ar kai tiriami visuotinio surašymo duomenys bei dažnai neskaičiuotinas šių indeksų statistinis reikšmingumas dėl didelio tūrio. Aptariamo tyrimo tūris 3 miestuose (12-oje geografinių klasterių) yra *tik* 1 890 respondentų, todėl siekiant apsidrausti ir padaryti tikslias galutines inferencines išvadas buvo pasitelktas binarinės regresijos modelis, kuris leidžia *statistiškai reikšmingai* iš naujo įvertinti rezultatus pagal modelio daugiavariantiškumą.

¹⁰ Nagelkerke R^2 yra R pseudokoeficientas.

Duomenų analizė

Gauti indeksai (1 lentelė) parodo, kad pajamų sklaida Lietuvos didmiesčių rajonuose skiriasi, o Lietuvos didmiesčiuose asmenys ar namų ūkiai diferencijuojasi pagal pajamas. Lietuvos didmiesčio gyventojų pajamų bendro nepanašumo indeksas yra tik 10 proc. – gana žemas, palyginti su Vakarų miestais, ypač JAV, kuriose šis rodiklis svyruoja nuo 20 proc. iki 40 proc.¹¹ Pastebima bendra tendencija, kad labiausiai prie nevienodos miesto gyventojų pajamų sklaidos „prisideda“ darbo klasės ir priemiesčių rajonai. O nagrinėjant atskirai kiekvieno miesto nepanašumo indeksus, ryškiausi populiacijų ekonominiai skirtumai matyti tarp Vilniaus ir Klaipėdos miestų darbo klasės ir priemiesčių rajonų (ekonominiai skirtumai atitinkamuose Kauno miesto rajonuose gerokai mažesni). Grupės asmenų, gaunančių vidutinio dydžio ar mažiau pajamų, segregacijos indeksas parodo tą pačią tendenciją: labiausiai segreguoti pagal turtą Vilniuje yra Naujininkai ir priemiesčiai, Klaipėdoje – Žvejybos uostas bei gretimi mikrorajonai ir priemiesčiai, o Vilijampolės ir Kauno priemiesčių segregacijos lygis yra žemiausias, disproporcija – mažiausia. Tiesa, segregacijos indekso parametrai yra gerokai mažesni nei nepanašumo indekso, bet tai nerodo segregacijos gylio skirtumo nuo pasirinkto indekso. Tai sąlygoja kitokia skaičiavimo metodika; pasak C. Tayloro ir kt. (2000), reikėtų žiūrėti ne į indeksų skirtumus, bet į bendras ir tas pačias tendencijas. Vis dėlto šis rodiklis yra santykinai mažas, kad galima būtų teigti esant ryškesnę segregaciją, o medianos testas (2 lentelė) atskleidžia, jog Kaune nėra didelės asmeninių pajamų diferenciacijos miestų rajonuose. Tačiau matyti bendra tendencija, kad miestų priemiesčiai yra turtingesnių miestiečių rezidencijos vieta, o Vilniuje šiuo aspektu ryškėja ir miesto centro klasteris, kuriame santykinai *vienodas* gyventojų pasiskirstymas mieste pagal pajamas.

Amžius tampa svarbia kategorija bandant apibūdinti posovietinio miesto segregacijos formas (Weclawowicz 1998). Iš 3 lentelės paaiškėja, kad Lietuvos miestuose *nepanaši* yra demografinė darbo klasės ir miesto priemiesčių rajonų struktūra, o amžiaus kintamasis miesto rajonus skiria dar labiau (Lietuvos miestuose 15 proc. populiacijos, priklausomai nuo rajono, skiria amžiaus kintamasis) nei turtinis pasiskirstymas. Iš Vilniaus miesto rajonų pagal populiaciją nepanašiausi yra Naujininkų ir priemiesčių gyventojai, o nepanašumo indeksas siekia net 27 proc. Vilniaus populiacijos. Kaune nepanašumo indeksas yra mažiausias iš visų miestų – 10 % Kauno populiacijos. Kaune išryškėja kitokia segregacinė dinamika – nepanašiausi rajonai pagal amžiaus struktūrą yra miesto centras ir Vilijampolė. Klaipėdoje egzistuoja dar kitokia amžiaus nepanašumo dinamika – daugiabučių ir priemiesčių gyventojų pasiskirstymas nepanašiausias, o nepanašumo indeksas rodo, kad Klaipėdoje gyvena 23 proc. miestiečių, kurių amžiaus dispersija yra sutelkta skirtingose kaimynystėse. Segregacijos

¹¹ *Pew Research Centre: Pew Social and Demographic Trends*. Žr.: <http://www.pewsocialtrends.org/income-segregation/new-york-city/>.

indeksas senų žmonių grupėje atkartoja tuos pačius rezultatus kiekviename mieste atskirai ir Lietuvos miestuose apskritai. Dispersinė analizė (4 lentelė) ANOVA parodė statistškai reikšmingą skirtumą tik pagal Vilniaus rajonų gyventojų amžiaus struktūrą: vidutiniškai priemiesčio gyventojas yra 10 metų jaunesnis už asmenį, gyvenantį Naujininkuose. Apibendrinant galima teigti, kad nors indeksai parodė egzistuojant skirtumų tarp priemiesčių ir darbo klasės rajonų (priemiesčiuose gyvena santykinai didesnė jaunų žmonių populiacija), tik Vilniaus mieste amžiaus rodiklis yra statistškai reikšmingas.

S. Ruoppila ir A. Kährlik (2003) savo tyrime apie Taliną nustatė, kad posovietiniame mieste vis labiau ryškėja ne tik amžiaus ar turtinė diferenciacija, bet ir socioerdvinė išsilavinimo koncentracija, priklausomai nuo miesto vietovės. Nepanašumo indeksai (5 lentelė) dar labiau skiria ir diferencijuoja miestų gyventojus pagal jų išsilavinimą nei pagal turtinę padėtį ar amžiaus kintamąjį. Lietuvos didmiestyje egzistuoja 34 proc. nepanašų išsilavinimą (vidurinę ir aukštesnę arba žemesnę) turinčių asmenų sklaida skirtingų tipų miesto rajonuose, o nepanašiausi yra darbo klasės rajonas, miesto centras ir priemiesčiai. Vilniuje šis indeksas rodo, kad čia gyvena net 40 proc. segreguotos populiacijos: Naujininkuose segreguota 20 proc. šios seniūnijos gyventojų, o priemiesčiuose – 11 proc. Kaune nepanašiausios ir labiausiai segreguotos kaimynystės šiek tiek skiriasi nuo Vilniaus, bet yra išsidėsčiusios tuose pačiuose rajonuose kaip ir nepanašaus amžiaus kintamojo atveju: Vilijampolėje gyvena 19 proc., miesto centre – 12 proc. pagal išsilavinimą segreguotos grupės. Klaipėdoje tendencija atitinka Vilniaus miesto rezultatus: 11 proc. Žvejybos uoste ir gretimuose mikrorajonuose gyvenančių asmenų bei 8 % – priemiestinėje zonoje turėtų persikelti, kad sumažėtų išsilavinimo pasiskirstymo netolygumai. Bet Klaipėdoje segreguotos populiacijos yra mažiausiai iš visų miestų; 26 proc. klaipėdiečių, priklausomai nuo išsilavinimo, turėtų pakeisti gyvenamąją vietą mieste, kad mieste būtų vienodas šių socialinių grupių pasiskirstymas. Segregacijos indeksas parodo tokią pačią žemesnę išsilavinimą turinčių miestiečių situaciją. Šios tendencijos statistinį reikšmingumą parodo gautos Cramerio V koeficiento reikšmės (6 lentelė), nors išsilavinimo priklausomybė nuo rezidencijos miesto rajone yra gana maža.

Miesto centras. Lietuvos didmiesčio miestų centruose gyvenantiems respondentams taikytas bendras logistinės regresijos modelis (7 lentelė) paaiškina nedidelę dalį sklaidos – maždaug 5 proc., tačiau duomenų adekvatumo regresijos modeliui, teisingos duomenų klasifikacijos ir pačios regresijos reikšmingumo sąlygos yra tenkinamos. Visuose Lietuvos didmiesčių centruose padidėjęs vienai – išsilavinimo kategorijai, 18 % padidėja tikimybė, kad toks asmuo bus linkęs gyventi miesto centre. Bet apibendrinant namų ūkių, kurie reziduoja miesto centre, pajamų šaltinius pažymėtina, kad 32 % mažiau tikėtina, jog tai bus namų ūkiai, kurių pajamos yra atlyginimai, ir 97 % labiau tikėtina, jog tai bus namų ūkiai, kurių pajamų dalis bus bedarbio pašalpos ar kompensacijos. Taip pat tikėtina, kad, mažėjant vaikų, augančių šeimoje, skaičiui, 18 % sumažės

ir tikimybė, jog tokios šeimos negyvena miestų centruose. Dar vienas svarbus gyvenančiųjų mieste bruožas yra tai, kad tie, kurie gyvena miestų centruose, bus linkę tapatintis su aukštesniu socialiniu sluoksniu. O atskirai išnagrinėjus kiekvieną didmiesčių centruose asmenų gyventojų socialinę kompoziciją, rezultatai kiek dinamiškesni, Nagelkerke R^2 koeficientai aukštesni. Tiriant atskirai Kauno ir Vilniaus miestų centrų gyventojų regresinius modelius pagal sociodemografinius ypatumus, matyti aukštesni sklaidos rodikliai ir tai, jog nebūtinai statistiškai skirtingi kintamieji sutampa regresiniuose modeliuose. Taigi, galbūt analizėje galima kalbėti apie kiekvieno miesto vidinio (mikrokaimynystės ar mezomiesto rajono) kontekstualumo svarbą. Egzistuoja didesnė tikimybė, kad Vilniaus miesto centre gyvens asmuo, turintis aukštesnę išsilavinimą, ir bus namų ūkiai, kurių pajamas sudarys bedarbio pašalpos ar kompensacijos, o ne atlyginimai; o šie rodikliai paaiškina 13 % Vilniaus miesto centre gyvenančių asmenų charakteristikų. Be to, didėja tikimybė, kad asmuo, kuris turi aukštesnę išsilavinimą, yra nevedęs (netekėjusi) ir tapatinasi su aukštesniu socialiniu sluoksniu, bei šeimos, kuriose yra mažiau vaikų ar pensinio amžiaus asmenų ir į kurių pajamas neįeina atlyginimas, gyvens Kauno miesto centre; šie sociodemografiniai ypatumai paaiškina didžiausią dalį (beveik 17 %) gyvenančiųjų miesto centre socialinės kompozicijos sklaidos. Klaipėdos miesto centrui taikyta binarinė logistinė regresija paaiškina mažiausią iš visų kitų miestų – tik 7 % – sklaidą, be to, šiuo atveju yra pažeista duomenų adekvatumo modeliui sąlyga. Regresinė funkcija išskyrė dvi kategorijas, kurios gali apibūdinti Klaipėdos miesto centro gyventojus – didesnė tikimybė, kad čia reziduos našlystėje gyvenantys asmenys ir bus namų ūkiai, kuriuose mažai vaikų.

Apibendrinant galima teigti, kad Vilniaus ir Kauno miestų centruose gyvenantys asmenys ar namų ūkiai labiau atitinka Lietuvos didmiesčių centruose gyvenančių asmenų bendrą sociodemografinę kompoziciją nei Klaipėdos respondentai. Vis dėlto ryškėja tendencija, kad miestų centruose tikėtina susitikti labiau išsilavinusių asmenų (Vilniaus ir Kauno miestuose), priskiriančių save aukštesniam visuomenės socialiniam statusui (apskaičiuojant Kauno miesto ir bendrai Lietuvos didmiesčio rodiklius). Šeiminės padėties kategorijos yra variantiškesnės ir priklauso nuo miesto: labiau tikėtina, kad našlystėje gyvenantys (Klaipėdos regresinėje analizėje) ar netekėjusios ir nevedę (Kaune) asmenys gyvens miesto centre nei kitose tirtose miesto vietose. Atsiskleidžia dar viena tendencija: čia *mažiau* tikėtina rasti šeimų, kuriose yra daugiau vaikų (Kauno ir Klaipėdos miestuose) ir pensinio amžiaus asmenų (Kauno mieste), taip pat šeimų, kurių vienas iš pajamų šaltinių, tikėtina, nėra atlyginimai (Vilniaus ir Kauno miestuose) ir yra bedarbio pašalpos ar kompensacijos (Vilniaus ir bendroje miesto regresinėje analizėje).

Darbo klasės tipo rajone (8 lentelė) galima tikėtis 1,5 karto dažniau sutikti netekėjusią (nevedusį) ir beveik 2 kartus – išsiskyrusį (nei santuokoje gyvenantį asmenį), turintį žemesnę išsilavinimą ir besitapatinantį su žemesniu socialiniu sluoksniu. 37 % didesnė tikimybė, kad daugumos darbo klasės

tipo rajone egzistuojančių namų ūkių viena iš pajamų rūšių nebus pajamos iš privačios veiklos. Šie rodikliai paaiškina truputį daugiau nei prieš tai taikytos Lietuvos miesto regresinės analizės rezultatai – 10,1 % darbo klasės tipo rajonų gyventojų sklaidos. Taikant regresinę analizę, Vilniaus ir Kauno darbo klasės gyventojų sociodemografinių ypatumų sklaidos dalis yra didesnė nei Klaipėdoje (kaip ir miesto centro atveju). Tikėtina, kad Naujininkų gyventojas turės žemesnį išsilavinimą ir save priskirs žemesniam visuomenės sluoksniui (tik šie reikšmingi ypatumai paaiškina 16 % Naujininkų gyventojų pasiskirstymo). Vilijampolės duomenys rodo, kad čia yra didesnė tikimybė susitikti žemesnį išsilavinimą turintį, dažniau išsiskyrusį nei santuokoje gyvenantį asmenį ar šeimą, kurios pajamos nebus iš privačios veiklos (šie ypatumai paaiškina 16 % Vilijampolės gyventojų sklaidos). O Žvejybos uosto ir aplinkinių mikrorajonų gyventojų situaciją labiau atskleidžia savęs priskyrimas žemesniam socialiniam statusui ir dažniau sutinkamos šeimos, kuriose yra daugiau vaikų ir mažiau pensinio amžiaus asmenų nei likusiuose miestų mikrorajonuose gyvenančiose šeimose; Nagelkerke R^2 koeficientas parodo, kad regresinė analizė paaiškina maždaug 10 % šios miesto vietos gyventojų sklaidos.

Apibendrinant galima teigti, kad, remiantis rezultatais, žemesnį išsilavinimą turintys, žemesniam socialiniam sluoksniui save priskiriantys, ne santuokoje gyvenantys asmenys yra tikėtinesnis bendras darbo klasės tipo rajono gyventojų veidas, kurį, priklausomai nuo kiekvieno Lietuvos didmiesčio darbo klasės tipo rajono, paveikia vaikų skaičiaus didėjimas, pensinio amžiaus asmenų skaičiaus mažėjimas šeimoje ir pajamų iš privačios veiklos, kaip vieno iš pajamų šaltinių, neturėjimas.

Sovietinių daugiabučių rajone (9 lentelė) egzistuoja 11 % didesnė tikimybė susitikti tokį gyventoją, kuris turės aukštesnį išsilavinimą, ir 28 % tikimybė – kad jis save tapatins su žemesne visuomenės strata. Be to, daugiabučių statybos mikrorajonai Lietuvos didmiesčiuose pasižymi tuo, kad juose 33 % labiau tikėtina didesnė namų ūkiuose gyvenančių pensinio amžiaus žmonių proporcija. Tiesa, šie ypatumai paaiškina tik 3,4 % pačių sovietinės statybos daugiabučių gyventojų socialinės sklaidos. Atskirai analizuojant kiekvieno miesto regresinės analizės rezultatus pastebima tendencija, kad Vilniuje ir Kaune šių rezultatų Nagelkerke R^2 koeficientas, kaip socialinių grupių sklaidos paaiškinimo rodiklis, vėl yra aukštesnis nei Klaipėdoje. 11 % Žirmūnų gyventojų sklaidos galima paaiškinti tuo, kad šiame Vilniaus miesto rajone 30 % didesnė tikimybė dažniau susitikti labiau išsilavinusį, o net 83 % didesnė tikimybė – žemesniam socialiniam sluoksniui save priskiriantį vietinį gyventoją. Egzistuoja 2 kartus didesnė tikimybė (nei likusiame mieste), kad Žirmūnuose reziduojančių šeimų pajamų šaltinis bus įvairios kitos socialinės šalpos (o ne bedarbio pašalpos ar kompensacijos), ir 31 % didesnė tikimybė (nei likusiame Vilniaus mieste), kad Žirmūnuose gyvena šeimos, kuriose auga mažiau vaikų. Egzistuoja 32 % mažesnė tikimybė, kad Dainavos rajone gyvena šeimos, turinčios daugiau vaikų, palyginti su likusiomis Kauno dalimis, taip pat galima

užtikrinti 69 % tikimybę, kad Dainavoje reziduoja šeimos, kuriose yra daugiau pensinio amžiaus asmenų; be to, net 3 kartus didesnė galimybė, jog namų ūkių pajamas sudarys indėliai, draudimas ar kitos investicijos formos. Klaipėdos sovietinių daugiabučių mikrorajonuose tikimybė aptikti namų ūkių, į kurių pajamas įeina pajamos iš privačios veiklos, yra 61 %, ir 62 % tikimybė, kad jų pajamas sudaro kitos (ne bedarbio pašalpos ar kompensacijos) socialinės šalpos (šie du kintamieji paaiškina tik 7 % Eglės, Debreceno, Pempininkų ir gretimų tirtų mikrorajonų gyventojų sociodemografinės sklaidos).

Apibendrinant galima pažymėti, kad daugiabučių rajonuose yra didesnė tikimybė susitikti vietinių gyventojų, kurie nors ir turi aukštesnį išsilavinimą, save labiau priskiria žemesnei socialinei stratai. Taip pat sovietinių daugiabučių kvartaluose tikėtina pamatyti daugiau namų ūkių, kuriuose yra daugiau pensinio amžiaus asmenų ir į kurių pajamas dažniausiai neįeina pajamos, gautos iš privačios veiklos. Kita vertus, yra Vilniaus ir Klaipėdos daugiabučių rajonų skirtumų: aptikti namų ūkį, kurio viena iš pajamų rūšių būtų kitokia socialinė šalpa nei bedarbio pašalpa ar kompensacijos, tikėtinau Žirmūnuose nei Klaipėdos daugiabučių mikrorajonuose. Dar vienas specifinis pajamų skirtumas – tai, kad Dainavoje yra didesnė tikimybė (nei likusiuose Kauno rajonuose) reziduoti namų ūkiui, kuris turi pajamų iš įvairių investicinių priemonių. Pastarieji rezultatai gali suponuoti, kad daugiabučių kvartaluose reziduojančių namų ūkių *turtinės* padėties skirtumus veikiausiai gali paaiškinti miesto ar mikrorajono vietinis kontekstas, o miestų daugiabučių mikrorajonų *demografinė* struktūra išsiskiria *bendra* tendencija, kad čia gyvena šeimos, turinčios mažiau vaikų.

Prieš pradėdant nagrinėti Lietuvos didmiesčių *priemiesčių rajonų* analizės rezultatus reikia paminėti, kad reikšmingi sociodemografiniai vietinių gyventojų ypatumai paaiškina didžiausią sklaidą šioje miesto dalyje, palyginti su miesto centru, daugiabučių ir darbo klasės tipo rajono analizės rezultatais. Bendras Lietuvos priemiesčių gyventojų modelis paaiškina 14 % demografinės priemiesčių gyventojų sklaidos (10 lentelė); tiesa, reikėtų atkreipti dėmesį, kad yra pažeista duomenų adekvatumo regresijos modeliui sąlyga. Egzistuoja didesnė tikimybė, kad asmenys, save tapatinantys su aukštesniu socialiniu sluoksniu ir gyvenantys santuokoje, reziduos Lietuvos didmiesčių priemiesčiuose nei kitose miesto dalyse. Matyti dar viena tendencija, kad priemiesčiuose dažniau nei likusiame mieste reziduos šeimos, kurios turi daugiau vaikų ir kurių pajamų šaltiniai yra atlyginimai ir pajamos iš privačios veiklos. 79 % labiau tikėtina, kad Vilniaus priemiesčiuose gyvens susituokę nei netekėjęsios (ar nevedę) asmenys, kurių išsilavinimas aukštesnis. Vilniaus priemiesčių gyventojai, tikėtina, tapatinsis su aukštesniu socialiniu sluoksniu, ir šioje miesto vietoje yra 4 kartus didesnė tikimybė (palyginti su likusiu Vilniumi) rasti šeimą, kurios pajamų šaltinis būtų privati veikla. Visi šie veiksniai paaiškina net 32 % Vilniaus priemiesčių gyventojų ypatumų sklaidos, o tai yra bene aukščiausias rodiklis iš visų tirtų 12 geografinių klasterių. Kauno priemiesčiuose galima užtikrinti 69 % tikimybę, kad

čia gyvena daugiau susituokusių nei netekėjusių / nevedusių gyventojų. Kauno priemiesčius charakterizuoja tris kartus didesnė tikimybė, kad čia gyvena šeimos, kurių pajamų šaltinis bus atlyginimai, ir 80 % tikimybė, kad čia gyvena šeimos, kurios augina daugiau vaikų. Šie ypatumai paaiškina 18 % Kauno priemiesčių gyventojų charakteristikų. Egzistuoja 2 kartus didesnė tikimybė, kad Klaipėdoje gyvenančių šeimų pajamų šaltinis bus privati veikla, daugiau nei 4 kartus – kad pajamų šaltinis bus įvairios investicijų formos, o 59 % tikimybė – kad pensijos nebus pajamų šaltinis. Šie rodikliai paaiškina 19 % Klaipėdos priemiesčių gyventojų sociodemografinės sklaidos.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad priemiesčiuose yra linkę gyventi aukštesniam sluoksniui save priskiriantys miestiečiai, dažniausiai susituokę ir gyvenantys šeimose, kuriose vyrauja didesnis vaikų skaičius. Kitas svarbus veiksnys yra turtinė ir šeimos pajamų šaltinio dinamika – priemiesčiuose yra linkę gyventi gaunantys atlyginimus bei pajamų iš privačios veiklos ar įvairių investicijų formų.

B LENTELĖ. GAUTŲ REZULTATŲ APIBENDRINIMAS

	Reikšmingos kategorijos	<i>Miesto centras, palyginti su likusiomis miesto vietomis</i>	<i>Darbo klasės tipo rajonas, palyginti su likusiomis miesto vietomis</i>	<i>Sovietinių daugiabučių rajonas, palyginti su likusiomis miesto vietomis</i>	<i>Priemiesčio rajonai, palyginti su likusiomis miesto vietomis</i>
Indeksų ir papildomų parametų apibendrinti rezultatai	Pajamos	Mažiau segreguotas rajonas	Labiau segreguotas rajonas	Mažiau segreguotas rajonas	Labiau segreguotas rajonas
	Amžius	Mažiau segreguotas rajonas	Labiau segreguotas rajonas	Mažiau segreguotas rajonas	Labiau segreguotas rajonas
	Išsilavinimas	Mažiau segreguotas rajonas	Labiau segreguotas rajonas	Mažiau segreguotas rajonas	Mažiau segreguotas rajonas
Apibendrinti regresijos rezultatai, susiję su individualiais respondentų ypatumais	Išsilavinimas	Aukštesnis	Žemesnis	Aukštesnis	X
	Tapatinimasis su socialiniu sluoksniu	Aukštesniu	Žemesniu	Žemesniu	Aukštesniu
	Šeiminė padėtis	X	Labiau tikėtina, kad bus nevedęs / netekėjusi ar išsiskyręs(-usi) nei vedęs / ištekėjusi	X	Labiau tikėtina, kad bus susituokęs(-usi) nei našlys(-ė), išsiskyręs(-usi) ar nevedęs / netekėjusi

	Reikšmingos kategorijos	<i>Miesto centras, palyginti su likusiomis miesto vietomis</i>	<i>Darbo klasės tipo rajonas, palyginti su likusiomis miesto vietomis</i>	<i>Sovietinių daugiabučių rajonas, palyginti su likusiomis miesto vietomis</i>	<i>Priemiesčio rajonai, palyginti su likusiomis miesto vietomis</i>
Apibendrinti regresijos rezultatai, susiję su individualiais respondentų ypatumais	Vaikų skaičius	Mažėjantis	X	X	Didėjantis
	Pensinio amžiaus asmenų skaičius	X	X	Labiau tikėtina	X
	Atlyginimai	Mažiau tikėtina	X	X	Labiau tikėtina
	Pajamos iš privačios veiklos	X	Mažiau tikėtina	Mažiau tikėtina	Labiau tikėtina
	Bedarbio pašalpos ar kompensacijos	Labiau tikėtina	X	X	X
	Sklaidos paaiškinimas	5 %	10 %	3 %	14 %

Pastaba. X žymimas tas geografinis klasteris, kuriame atitinkamas kintamasis neturi jokio statistinio reikšmingumo.

Duomenų apibendrinimas ir išvados

Gauti duomenys neleidžia teigti, kad Lietuvos miestuose egzistuoja tokia ryški segregacija kaip Vakarų Europos ar JAV miestuose. Bet, kaip teigia S. Ruoppila (2005, 2007), sunku tikėtis, kad tai ir įmanoma nustatyti. Vis dėlto, J. Ladanyi ir I. Szelenyi (1998) nuomone, įvairių miesto vietų socialinė diferenciacija ir skirtinga sociodemografinė sklaida gali atskleisti gilėjančią socialinę atskirtį. Beje, L. Sykora (Ruoppila, Kährlik 2003) pažymi, kad kalbėti apie staigią (o ne laipsnišką) segregaciją mieste beprasmiška, nes dažniausiai socialinė kaita, būdama itin dinamiška, lenkia erdvių kaitą posovietiniame mieste.

Apibendrinti rezultatai (B lentelė) parodo, kad individualūs asmens ypatumai, pvz., amžius ar išsilavinimas, yra geresnis socialinis rodiklis nei gaunamos pajamos, nes paaiškina tam tikrų socialinių grupių didesnę koncentraciją vienoje miesto zonoje nei kitoje. Tai galbūt galima sieti su sovietinio miesto kontekstu (Szelenyi 1983; Ruoppila 2005, 2007), kai amžiaus diferenciacija buvo vienas iš pagrindinių (specifinių) segregacijos formų. Darbo klasės tipo

rajonas ir priemiesčiai tampa labiausiai segreguoti pagal amžių: darbo klasės tipo rajone labiau tikėtina senėjanti miesto populiacija, o priemiesčiuose – jaunėjanti. Tiesa, bandant pasižiūrėti, kiek šie rezultatai reikšmingai skiriasi, minėta tendencija pastebima tik Vilniuje. Matyti ir kita tendencija: darbo klasės tipo rajone reziduoja didžiausia žemesnį išsilavinimą turinčių žmonių grupė, ir tai yra labiausiai šią miesto vietą segreguojantis ir išskiriantis sociodemografinis kintamasis.

Kita vertus, kitaip nei tikėtasi, pajamų kintamasis yra žemiausias *individualus* rodiklis, atskleidžiantis nevienodą miesto rajonų socialinės atskirties gylį. Darbo klasės rajono ir priemiesčių populiacijos yra nevienodžiausios turto aspektu, išryškėja homogeniškos grupės: turtingesni yra linkę gyventi priemiesčiuose, o darbo klasės rajonas yra skurdžiausias. Vėlgi reiktų pabrėžti, kad šis skirtumas aiškiai matyti tik bendrame Lietuvos didmiesčio kontekste ir Vilniaus mieste, o Klaipėdoje išsiskiria priemiesčiai, kaip turtingesnių asmenų gyvenamoji vieta. Kaune reikšmingų skirtumų neaptikta, o ir segregaciją nustatantys indeksai buvo žemiausi iš visų tirtų miestų. Vis dėlto darant išvadą apie asmens vidutinio dydžio pajamų skirtumus miesto rajonuose, reikia atkreipti dėmesį į metodologinę dalyje pateiktą pastabą, kad ši išvada labai sąlyginė (dėl žemo atsakomumo į klausimą apie pajamas lygio). Todėl į binarinės regresijos modelius buvo įtraukti klausimai apie namų ūkio, kuriame asmuo gyvena, pajamų šaltinius; gauti rezultatai leidžia teigti, jog priemiesčiuose reziduoja šeimos, gyvenančios iš atlyginimų ir privačios veiklos. Klaipėdoje diferenciacija pagal šeimos pajamas yra dar ryškesnė, nes, be minėtų pajamų formų, egzistuoja didelė tikimybė, kad priemiesčiuose reziduojantis namų ūkis deklaruos ir pajamas, gaunamas iš investicijų. Tai, kad priemiesčiai tampa viršutinei socialinei stratai priklausančių žmonių gyvenamąja vieta, parodo ir čia gyvenančių asmenų polinkis tapatintis su aukštesniu socialiniu sluoksniu.

Nors miesto centras ir daugiabučių rajonai vis dėlto išlieka *rezidenciškai įvairios* (heterogeniškos) miesto vietos, jose taip pat neįžvelgiama aukštesnių segregacinių rodiklių, vertinant individualius asmens sociodemografinius ypatumus. Tai patvirtina ir binarinės regresijos taikyta analizė, kuri atskleidė, jog sociodemografiniai kintamieji paaiškina mažiausią dalį šių rajonų tipų populiacijos. Bet minėtos analizės metu aptikti skirtumai iliustruoja ir socialinės struktūros skirtumus bei specifiškumą bendrame Lietuvos miesto kontekste: nors matyti bendra tendencija, kad abiejose miesto dalyse vyrauja aukštesnį išsilavinimą turintys asmenys, bet tapatinimosi su socialine strata rezultatai tarp gyvenančiųjų šiose miesto erdvėse skiriasi. Daugiabučių rajonų gyventojai yra labiau linkę tapatintis su žemesniu socialiniu sluoksniu, o reziduojantieji miesto centre, atvirkščiai – su aukštesne socialine strata. Šis panašumas (vienu atveju) ir drauge skirtumas (kitu atveju) gali būti iš dalies paaiškinamas kitu rodikliu – vaikų ir pensinio amžiaus asmenų skaičiumi namų ūkyje. Miesto centre, labiau tikėtina, yra įsikūrę namų ūkiai, kuriuose nėra vaikų arba jų mažai, o daugiabučiuose didėja tikimybė, kad ten gyvena daugiau pensinio

amžiaus asmenų. Įvertinant tai, kad binarinės regresijos modelyje amžiaus rodiklis nebuvo statistiškai reikšmingai išskirtas, prieš tai minėtą tendenciją galima interpretuoti taip: miesto centre gyvena labiau į socialinį mobilumą linkusios šeimos (turinčios mažiau vaikų), o daugiabučiuose – daugiau senesnių asmenų, kurie nėra itin socialiai mobilūs. Taigi, amžiaus ir vaikų skaičiaus kintamieji ne individualiame, o namų ūkio lygmenyje tampa svarbiais rodikliais, žyminčiais kiek skirtingą daugiabučių ir miesto centro socialinę struktūrą. Tai leidžia daryti dvi prielaidas: miestų centrai darosi ne tik jaunų žmonių (ir galbūt naujosios) vidurinėsios klasės rezidencijos vieta, bet ir tampa (ar gali tapti) vidurinės klasės gyvenamomis miesto vietovėmis, kuriose įsikuria jauni karjeristai (angl. *yuppie*), kyla naujosios buržuazijos aspiracijos ar požiūris į kitokį vartojimą, ženklinamą ten reziduojančiųjų turtinės padėties ir (ar) kitokio *habitus* (Zukin 1998; Zukin et al. 2009), pvz., tapatinimosi su aukštesniu visuomenės sluoksniu. Antroji prielaida – galbūt sovietinių daugiabučių rajonai patiria tai, ką I. Szelenyi apibūdino kaip statuso redukciją, kai sovietiniais metais daugiabučių rajonai buvo laikomi gero gyvenimo *locus*, ir praranda šį statusą rinkos ekonomikos sąlygomis.

Remiantis gautais rezultatais galima daryti tik prielaidas – apie gentrificaciją ir daugiabučių rajono sovietiniais metais turėto statuso redukciją, nes abu geografiniai klasteriai yra gana heterogeniški ir tarp jų didelių rezidencinių skirtumų nėra; vis dėlto namų ūkio rodikliai ir tapatinimosi kintamieji leidžia ganėtinai gerai skirti rezidencinę struktūrą gana panašius rajonus. Bet pažymėtina, kad pagal srajonų homogeniškiausi yra darbo klasės ir priemiesčių gyventojai ir šeimos, kurias apibūdina dvi skirtingos ir poliarizuotos demografinės struktūros, o šių miesto rajonų rezidenciniai skirtumai yra bene ryškiausi Lietuvos moderniajame mieste. Išvados leidžia teigti, kad Lietuvos didmiesčiuose amžiaus ir išsilavinimo kintamieji, pagal kuriuos asmenys suskirstomi į kategoriškai nelygias grupes, tampa ryškiausiu rodikliu, kuris leidžia pertvarkyti ar braižyti objektyvias miesto vietovių skirtis ir kuris yra gana būdingas daugeliui posovietinių miestų (Häußermann 1996; Häußermann, Vogel 2004). Beje, nors pajamų diferenciacija neryški ir segregacija negili, galima kalbėti apie didėjantį sociodemografinės ir socioekonominės struktūros atotrūkį tarp darbo klasės rajono ir priemiesčių gyventojų. Nagrinėjant gautus duomenis apie namų ūkio pajamas, pastebėta ir socialinė poliarizacija pagal tai, kokios yra būdingiausios pajamų formos miestų rajonuose: priemiesčiuose gyvenantys žmonės turi tvirtesnę finansinį pamatą ir pajamų gauna sudėtingesniais būdais (pvz., investuoja ar imasi privačios veiklos).

Gauti rezultatai neleidžia teigti, kad Lietuvos miestuose yra didelė segregacija ar poliarizacija, bet atsižvelgiant į posovietinio miesto kontekstą galima tikėtis vis ryškesnių socialinės atskirties procesų, panašesnių į kapitalistiniame miestui būdingą socialinės nelygybės dinamiką (Kährik 2002; Ruoppila, Kährik 2003; Ruoppila 2005, 2007; Häußermann 1996; Häußermann, Vogel 2004; Enyedi 1998). Sovietinio miesto praeitis ir posovietinio miesto reiškiny

vis dar reikšmingai formuoja tam tikrus rezidencinius skirtumus, kuriuos išskėlė neovėberistinė miesto sociologijos tradicija (Szelenyi 1983, 1996; Pickvance 1997). Kita vertus, nereikėtų ignoruoti ir neomarksistinės tradicijos, kuri kapitalistinę sistemą įvardija kaip svarbų veiksnį, gebantį aktyviai akumuliuoti rezidencinius skirtumus moderniajame mieste. Lietuvos modernus miestas, kaip ir bet kuris kitas posovietinis miestas, tampa ne tik kelių politinių ar ekonominių sistemų sankirtų, konfliktų, socialinių skirtumų arena, bet ir leidžia suprasti miestą plačiau, iš socialinės teorijos perspektyvos, ir pamatyti bendresnius modernios visuomenės socialinius skirtumus. Apibendrinant R. E. Park (Gottdiener 1985) teiginiu, Lietuvos modernus miestas, kaip ir bet kuris kitas modernus miestas, gali būti suprantamas kaip *sociologinių empirinių eksperimentų ir tyrimų laboratorija*, kuri leidžia atskleisti gilesnius modernios visuomenės dėsnius ir netgi raidą bei ateities perspektyvas.

Literatūra

- Andersen, H. S. 2003. *Urban Sores: On the Interaction Between Segregation, Urban Decay and Deprived Neighbourhoods*. Cornwall: Ashgate.
- Brade, I., Herfert, G., Wiest, K. 2009. "Recent Trends and Future Prospects of Socio-Spatial Differentiation in Urban Regions of Central and Eastern Europe: A Lull before the Storm?" *Cities* 26: 233–244.
- Bundgaard, F. 1992. "Space and the Analysis of Social Processes." In *Research in Urban Sociology: Gentrification and Urban Change*, ed. R. Hutchnison, 213–229. Greenwich, London: JAI Press Inc.
- Castells, M. 1976. "The Theory and Ideology in Urban Sociology." In *Urban Sociology: Critical Essays*, ed. C. G. Pickvance, 147–174. New York: St. Martin's Press.
- Draper, N. R., Smith, H. 1981. *Applied Regression Analysis*. 2nd edition. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Enyedi, G. 1998. "Transformation in Central European Postsocialist Cities." In *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*, ed. G. Enyedi, 9–35. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fielding, J., Gilbert, N. 2000. *Understanding Social Statistics*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Fox, J. 1997. *Applied Regression Analysis, Linear Models, and Related Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Freund, J. R., Wilson, J. W. 1993. *Statistical Methods*. San Diego, CA: Academic Press.
- Goldsmith, M. 2005. *Politics, Planning and the City*. Abingdon, Oxon, UK: Routledge.
- Gottdiener, M. 1985. *The Social Production of Urban Space*. Austin: University of Texas Press.
- Hamilton, F. E. I., Dimitrovska Andrews, K., Pichler-Milanovic, N. 2005. *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe*. New York: United Nations University Press.

- Harth, A., Herlyn, U., Scheller, G. 1998. "Segregation in Eastern German Cities: Gentrification, Downgrading of Large Estates, and Suburbanization." *Journal of Housing and the Built Environment* 13 (4): 421–437.
- Harvey, D. 2009. *Social Justice and the City: Revised Edition*. Georgia, USA: University of Georgia Press.
- Häußermann, H. 1996. "Von der Stadt im Sozialismus zur Stadt im Kapitalismus". In *Stadtentwicklung in Ostdeutschland: Soziale und räumliche Tendenzen*, eds. H. Häußermann, R. Neef, 5–49. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Häußermann, H., Vogel, B. 2004. "Ausgrenzungsprozesse in einer europäischen Stadt". In *An den Rändern der Städte: Armut und Ausgrenzung*, eds. H. Häußermann, M. Kronauer, W. Siebel, 203–235. Baden-Baden: Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main.
- Iceland, J. 2012. *Poverty in America*. Berkeley: University of California Press.
- Kährrik, A. 2002. "Changing Social Divisions in the Housing Market of Tallinn, Estonia." *Housing, Theory and Society* 19 (1): 48–54.
- Ladanyi, J., Szelenyi, I. 1998. "Class, Ethnicity and Urban Restructuring in Postcommunist Hungary." In *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*, ed. G. Enyedi, 55–67. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Massey, D. S. 2005. *Stranger in a Strange Land: Humans in an Urbanizing World*. New York: Norton.
- Massey, D. S. 2007. *Categorically Unequal. The American Stratification System*. New York: Russel Sage Foundation.
- Massey, D. S., Denton, N. A. 1988. "The Dimensions of Residential Segregation." *Social Forces* 67 (2): 281–315.
- Murie, A., Tosics, I., Aalbers, M., Sendi, R., Černič Mali, B. 2005. "Privatisation and After." In *Restructuring Large Housing Estates in Europe*, eds. R. van Kempen, K. Dekker, S. Hall, I. Tosics, 85–105. Bristol: The Policy Press.
- Pahl, R. 1975. *Whose City?* Harmondsworth, UK: Penguin.
- Pickvance, C. 1997. "Inequality and Conflict in the Post-Socialist City: Some Analytical Issues Concerning the Transition from State Socialism." In *Cities in Transformation – Transformation in Cities: Social and Symbolic Change of Urban Space*, eds. O. Källtorp, I. Elander, O. Ericsson, M. Franzén, 98–116. Wiltshire: Avebury.
- Ruoppila, S. 2005. "Housing Policy and Residential Differentiation in Post-Socialist Tallinn." *European Journal of Housing Policy* 5 (3): 279–300.
- Ruoppila, S. 2007. "Establishing a Market-Orientated Urban Planning System after State Socialism: The Case of Tallinn." *European Planning Studies* 15 (3): 405–427.
- Ruoppila, S., Kährrik, A. 2003. "Socio-Economic Residential Differentiation in Post-Socialist Tallinn." *Journal of Housing and the Built Environment* 18: 49–73.
- Sassen, S. 2001. *The Global City: New York, London, Tokyo*. 2nd edition. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Saunders, P. 2005. *The Social Theory and the Urban Question*. 2nd edition. London & New York: Routledge.
- de Souza, X. 2005. *The Geography of Opportunity: Race and Housing Choice in Metropolitan America*. Washington D. C.: Brooking Institution Press.

- Struyk, R. J. 1996. *Economic Restructuring of the Former Soviet Bloc: The Case of Housing*. Aldershot, Honk Kong & Singapore: Avebury Press.
- Szelenyi, I. 1983. *Urban Inequalities under State Socialism*. Hong Kong: Oxford University Press.
- Szelenyi, I. 1996. "Cities under Socialism – and After." In *Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*, eds. G. Andrusz, M. Harloe, I. Szelenyi, 286–318. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Taylor, C., Gorard, S., Fitz, J. 2000. "A Re-Examination of Segregation Indices in Terms of Compositional Invariance." *Social Research Update* 30. Sociology at Surrey, University of Surrey. Internetinė prieiga: <http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU30.pdf>.
- Temelová, J., Novák, J., Ouredníček, M., Puldová, P. 2011. "Housing Estates in the Czech Republic After Socialism: Various Trajectories and Inner Differentiation." *Urban Studies* 48 (9): 1811–1834.
- Węclawowicz, G. 1998. "Social Polarization in Postsocialist Cities: Budapest, Prague and Warsaw." In *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*, ed. G. Enyedi, 55–67. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wilson, W. J. 1987. *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. London & Chicago: University of Chicago Press.
- Zukin, S. 1987. "Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core." *Annual Review of Sociology* 13: 129–147.
- Zukin, S., Trujillo, V., Frase, P., Jackson, D., Recuber, T., Walker, A. 2009. "New Retail Capital and Neighborhood Change: Boutiques and Gentrification in New York City." *City & Community* 8 (1): 47–64.

Residential Differentiation in Lithuanian Modern Cities: Is It a (Post-)Soviet or Western City?

Summary

The article analyzes residential differentiation in modern Lithuanian cities in order to answer the question whether these differences imply and reflect an increasing segregation and social exclusion observed in Western cities. It not only examines residential differences and their relation to segregation as explained by the theories of Urban Sociology and Urban Studies, but also pays attention to the way these theories differently evaluate and study two projects of the modern city – Soviet and Capital cities. The article uses new urban sociological theories – neo-Marxist and neo-Weberian – to analyse the quantitative data from the survey "Social Exclusion in Lithuanian Cities: Forms of Spatial Segregation and Polarisation" (2012) collected in three largest Lithuanian cities – Vilnius, Kaunas and Klaipėda. The analysis does not suggest a severe socio-spatial segregation or polarization in Lithuanian cities, but residential differences are evident. The results allow us to make certain assumptions about gentrification and reduction of the status of Soviet housing areas: although these areas are sufficiently heterogeneous as far as their residential composition is concerned and residential differences are meagre, certain household indicators such as the age dynamics of household residents and the variables of class self-identification distinguish these areas sufficiently. It should also be noted that residents and families in working class areas and suburbs defined

by two rather different polarized socio-demographic and socioeconomic organizations are the most homogenous thanks to their social composition, therefore residential differences between these urban areas are the most salient in Lithuanian modern cities. Although residential differences exist among different areas of the post-socialist city, a severe segregation found in Western cities is absent. However, certain processes of social exclusion and socio-spatial polarisation similar to those of Western societies currently are taking place.

Priedas

I LENTELĖ. MEDIANINIŲ PAJAMŲ NEPANAŠUMO IR SEGREGACIJOS INDEKSAI
PAGAL MIESTO RAJONO TIPĄ

		<i>Nepanašumo indeksas</i>				<i>Segregacijos indeksas, kai gyventojai gauna medianines ar mažesnes pajamas</i>			
		Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda
Medianinės pajamos ¹	Miesto centras	0,33	1,48	0,65	0,45	0,15	0,70	0,33	0,22
	Darbo klasės rajonas	4,28	7,01	3,08	4,60	1,94	3,30	1,54	2,21
	Sovietinių daugiabučių rajonas	0,80	1,17	0,35	1,32	0,36	0,56	0,18	0,64
	Priemiestis	4,75	6,71	2,06	6,39	2,16	3,16	1,03	3,06
	Bendras indeksas	10,17	16,38	6,16	12,78	4,62	7,72	3,07	6,12
N		1 065	382	349	334	1 065	382	349	334

¹ Lyginamos proporcijos tarp tų, kurie gauna didesnes, ir tų, kurie gauna medianines arba mažesnes pajamas. Medianinės pajamos skiriasi pagal miestą. Apskritai medianinės pajamos yra 1 200 Lt: Vilniuje – 1 200 Lt, Kaune – 1 020 Lt, Klaipėdoje – 1 200 Lt.

2 LENTELĖ. MIESTŲ RAJONŲ TURTINĖS DIFERENCIACIJOS PROPORCIJOS
PAGAL MEDIANINES PAJAMAS

	<i>Bendras Lietuvos didmiesčio</i>		<i>Vilnius</i>		<i>Kaunas</i>		<i>Klaipėda</i>	
	> 1 200 Lt, %	<= 1 200 Lt, %	> 1 200 Lt, %	<= 1 200 Lt, %	> 1 020 Lt, %	<= 1 020 Lt, %	> 1 200 Lt, %	<= 1 200 Lt, %
Miesto centras	45,96	54,04	50,00	50,00	50,96	49,04	46,99	53,01
Darbo klasės rajonas	36,84	63,16	32,61	67,39	43,68	56,32	39,08	60,92
Sovietinių daugiabučių rajonas	43,97	56,03	45,13	54,87	50,59	49,41	45,87	54,13
Priemiestis	57,49	42,51	63,29	36,71	54,79	45,21	67,27	32,73
χ^2 testas	20,352***		16,571**		2,109		11,190*	
Medianinės pajamos	1 200 Lt		1 200 Lt		1 020 Lt		1 200 Lt	
N	1 065		382		349		334	

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05.

3 LENTELĖ. AMŽIAUS NEPANAŠUMO IR SEGREGACIJOS INDEKSAI
PAGAL MIESTO RAJONO TIPĄ

		<i>Nepanašumo indeksas</i>				<i>Segregacijos indeksas 65 m. ir vyresnių asmenų grupėje</i>			
		Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Lietuvos	Vilnius	Kaunas	Klaipėda
Amžius ²	Miesto centras	1,34	3,91	3,09	3,73	1,17	3,36	2,66	3,36
	Darbo klasės rajonas	4,93	10,90	5,17	3,31	4,31	9,36	4,44	2,99
	Sovietinių daugiabučių rajonas	2,37	2,48	0,71	7,30	2,07	2,13	0,61	6,58
	Priemiestis	5,96	9,47	1,37	7,72	5,21	8,13	1,17	6,96
	Bendras indeksas	14,61	26,75	10,34	22,06	12,76	22,98	8,89	19,89
N		1 890	617	633	640	1 890	617	633	640

² Lyginamos 16–64 m. ir 65 m. bei vyresnių gyventojų populiacijos.

4 LENTELĖ. AMŽIAUS SKIRTUMAS MIESTO RAJONUOSE

	<i>Bendras Lietuvos didmiesčio</i>	<i>Vilnius</i>	<i>Kaunas</i>	<i>Klaipėda</i>
Miesto centras	41,24	41,89	38,48	43,91
Darbo klasės rajonas	42,04	45,92	38,98	41,16
Sovietinių daugiabučių rajonas	41,46	43,75	36,09	43,97
Priemiestis	39,84	35,30	40,70	43,48
F testas	1,359	10,206***	1,617	1,337
df	3	3	3	3
N	1 890	617	633	640

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05.

5 LENTELĖ. IŠSILAVINIMO NEPANAŠUMO IR SEGREGACIJOS INDEKSAI
PAGAL MIESTO RAJONO TIPĄ

		<i>Nepanašumo indeksas</i>				<i>Segregacijos indeksas žemesnį nei vidurinį išsilavinimą įgijusių gyventojų grupėje</i>			
		Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Bendras Lietuvos didmiesčio	Vilnius	Kaunas	Klaipėda
Išsilavinimas ³	Miesto centras	7,70	3,31	12,42	4,70	7,28	3,17	11,42	4,50
	Darbo klasės rajonas	16,93	20,31	18,55	11,36	16,01	19,48	17,06	10,87
	Sovietinių daugiabučių rajonas	2,40	6,46	2,11	1,74	2,27	6,20	1,94	1,67
	Priemiestis	6,83	10,54	4,02	8,40	6,46	10,11	3,70	8,04
	Bendras indeksas	33,87	40,61	37,09	26,20	32,02	38,96	34,12	25,08
N		1 869	615	624	630	1 869	615	624	630

³ Lyginamos žemesnį nei vidurinės mokyklos diplomą gavusių ir vidurinį ar aukštesnį išsilavinimą įgijusių gyventojų populiacijos.

6 LENTELĖ. IŠSILAVINIMO PRIKLAUSOMYBĖ NUO MIESTO RAJONO TIPO

	<i>Bendras Lietuvos didmiesčio</i>	<i>Vilnius</i>	<i>Kaunas</i>	<i>Klaipėda</i>
Pearsono chi kvadrato koef.	63,488***	22,235***	37,952***	10,047*
df	3	3	3	3
Cramerio V koef.	0,184***	0,190***	0,247***	0,126*
N	1 869	615	624	630

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05.

7 LENTELĖ. MIESTO CENTRO BINARINĖ REGESIJA, PRIKLAUSOMAI NUO RESPONDENTŲ SOCIODEMOGRAFINIŲ YPATUMŲ

	<i>Bendra Lietuvos didmiesčių regresija</i>	<i>Vilniaus miesto centro</i>	<i>Kauno miesto centro</i>	<i>Klaipėdos miesto centro</i>	
Kintamasis	Kategorijos	Galimybių santykis	Galimybių santykis	Galimybių santykis	
Šeimtinė padėtis	Gyvenantis santuokoje	1,00	1,00	1,00	1,00
	Našlys(-ė)	1,229	0,630	1,823	2,654*
	Nevedęs / netekėjusi	1,293	1,403	2,159*	0,778
Išsilavinimas		1,180***	1,226***	1,434***	0,287
Atlyginimas		0,677*	0,334**	0,426**	0,740
Bedarbio pašalpos ar kompensacijos		1,973**	3,561**	1,124	0,107
Vaikų skaičius namų ūkyje		0,821*	1,005	0,710*	0,658*
Pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje		0,841	0,597	0,566*	1,397
Saviidentifikacija su socialiniu sluoksniu		0,792**	0,729	0,640*	0,810
Konstanta		0,390*	0,311	0,313	1,671
N		1 666	543	549	574
Nagelkerke R ²		0,047	0,130	0,169	0,068
Hosmerio-Lemeshow testas		P=0,780	P=0,780	P=0,119	P=0,047
Regresijos modelio χ^2		54,563***	54,563***	69,546***	26,935*
Modelis klasifikuoja teisingai		73,2 %	74,2 %	72,5 %	75,1 %

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05.

Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami amžiaus ir namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: pajamos iš privačios veiklos, pensijų, kitų rūšių socialinė parama ir pajamos iš investicijų, indėlių ar draudimo. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.

8 LENTELĖ. MIESTO DARBO KLASĖS TIPO RAJONO BINARINĖ REGRESIJA,
PRIKLAUSOMAI NUO RESPONDENTŲ SOCIODEMOGRAFINIŲ YPATUMŲ

	<i>Bendra Lietuvos didmiesčių regresija</i>	<i>Naujininkai</i>	<i>Vilijampolė</i>	<i>Žvejybos uostas ir kt.</i>	
Kintamasis	Kategorijos	Galimybių santykis	Galimybių santykis	Galimybių santykis	
Šeimtinė padėtis	Gyvenantis santuokoje	1,00	1,00	1,00	1,00
	Išsiskyręs(-usi)	1,895**	1,868	3,026**	1,522
	Nevedęs / netekėjusi	1,521*	1,593	1,822	1,631
Išsilavinimas		0,801***	0,781**	0,652***	0,947
Pajamos iš privačios veiklos		0,628*	0,725	0,460*	0,761
Vaikų skaičius namų ūkyje		1,140	0,946	1,000	1,416*
Pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje		0,836	1,231	0,730	0,556*
Saviidentifikacija su socialiniu sluoksniu		1,580***	1,667**	1,178	1,697**
Konstanta		0,186	0,228	0,498	0,074**
N		1 666	543	63,584	574
Nagelkerke R ²		0,101	0,158	0,164	0,095
Hosmerio-Le-meshow testas		P=0,121	P=0,891	P=0,660	P=0,121
Regresijos modelio χ^2		116,335***	61,932***	69,546***	36,805**
Modelis klasifikuoja teisingai		75,8 %	75,5 %	76,0 %	77,7 %

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05.

Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami amžiaus ir namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: pajamos iš atlyginimų, bedarbio pašalpų, pensijų, kitų rūšių socialinė parama ir pajamos iš investicijų, indėlių ar draudimo. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.

9 LENTELĖ. SOVIETINIŲ DAUGIABUČIŲ TIPO RAJONO BINARINĖ REGRESIJA, PRIKLAUSOMAI NUO RESPONDENTŲ SOCIODEMOGRAFINIŲ YPATUMŲ

	<i>Bendra Lietuvos didmiesčių regresija</i>	<i>Žirmūnai</i>	<i>Dainava</i>	<i>Eglė, Debrėcenas ir kt.</i>	
Kintamasis	Kategorijos	Galimybių santykis	Galimybių santykis	Galimybių santykis	
Išsilavinimas		1,110*	1,303**	1,143	0,993
Pajamos iš privačios veiklos		0,603**	0,715	0,678	0,394**
Kita socialinė šalpa		1,051	2,285**	1,211	0,383*
Pajamos iš investicijų, indėlių, draudimo ar kt. nuosavybės		1,118	1,077	3,310**	0,319
Vaikų skaičius namų ūkyje		0,889	0,689*	0,681*	1,284
Pensinio amžiaus asmenų skaičius namų ūkyje		1,325*	1,280	1,690*	1,315
Saviidentifikacija su socialiniu sluoksniu		1,275**	1,832**	1,431	1,021
Konstanta		0,164***	0,014***	0,264	0,519
N		1 666	543	63,584	574
Nagelkerke R ²		0,034	0,106	0,097	0,070
Hosmerio-Lemeshow testas		P=0,845	P=0,843	P=0,111	P=0,664
Regresijos modelio χ^2		39,169**	40,983***	36,951**	28,713*
Modelis klasifikuoja teisingai		73,5 %	74,0 %	75,0 %	71,1 %

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05.

Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami amžiaus, šeiminės padėties ir namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: pajamos iš atlyginimų, bedarbio pašalpų, pensijų, kitų rūšių socialinė parama ir pajamos iš investicijų, indėlių ar draudimo. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.

10 LENTELĖ. *MIESTO PRIEMIESČIŲ* BINARINĖ REGRESIJA, PRIKLAUSOMAI NUO RESPONDENTŲ SOCIODEMOGRAFINIŲ YPATUMŲ

Kintamasis	<i>Bendra Lietuvos didmiesčių regresija</i>		<i>Vilniaus priemiesčiai</i>	<i>Kauno priemiesčiai</i>	<i>Klaipėdos priemiesčiai</i>
	Kategorijos	Galimybių santykis	Galimybių santykis	Galimybių santykis	Galimybių santykis
Šeiminių padėtis	Gyvenantis santuokoje	1,00	1,00	1,00	1,00
	Išsiskyres(-usi)	0,608*	1,045	0,444	0,363*
	Našlys(-ė)	0,501*	1,167	0,300	0,374
	Nevedęs / netekėjusi	0,427**	0,208**	0,306**	0,492
Išsilavinimas		0,924	0,726**	0,880	1,190
Atlyginimai		2,124**	1,600	3,491***	1,225
Pajamos iš privačios veiklos		2,504***	4,496***	1,693	2,484**
Pensijos		0,972	1,751	1,537	0,410*
Pajamos iš investicijų, indėlių, draudimo ar kt. nuosavybės		1,006	0,548	0,346	4,374**
Vaikų skaičius namų ūkyje		1,235*	1,401	1,814***	0,776
Saviidentifikacija su socialiniu sluoksniu		0,624***	0,374***	0,903	0,782
Konstanta		0,740	50,689***	0,198	0,110*
N		1 666	543	63,584	574
Nagelkerke R ²		0,138	0,319	0,183	0,192
Hosmerio-Lemeshow testas		P=0,037	P=0,935	P=0,111	P=0,118
Regresijos modelio χ^2		157,939***	122,692 ***	69,870***	78,925***
Modelis klasifikuoja teisingai		78,0 %	83,1 %	79,1 %	77,4 %

*** p=0,000; ** p<0,01; * p<0,05.

Logistinės regresijos modelyje buvo kontroliuojami amžiaus, pensinio amžiaus gyventojų skaičiaus namų ūkyje ir namų ūkio pajamų šaltinius įvardijantys kintamieji: pajamos iš bedarbio pašalpų ir kitų rūšių socialinė parama. Pateiktos tik bazinės kategorijos, su kuriomis lyginama, ir buvo nustatytos statistiškai reikšmingos kintamųjų kategorijos bent viename iš regresijos modelių.